

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

БАКИНСКИЙ СЛАВЯНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ

На правах рукописи

СЕВИНДЖ ХАЛИЛ гызы НАСИБОВА

**ОСМЫСЛЕНИЕ ТРАДИЦИЙ Ф.М.ДОСТОЕВСКОГО В
ТВОРЧЕСТВЕ ДЖОНА ФАУЛЗА**

5718.01 – Мировая литература (русская литература)
5718.01 – Мировая литература (английская литература)

АВТОРЕФЕРАТ

**диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по филологии**

БАКУ – 2014

**Диссертация выполнена на кафедре мировой литературы
Бакинского славянского университета**

Научный руководитель: доктор филологических наук, профессор
Наида Джамал гызы Мамедханова

Официальные оппоненты: доктор филологических наук, профессор
Фикрет Чингиз оглы Рзаев

доктор философии по филологии, доцент
Нигяр Валиш гызы Искендерова

Ведущая организация: кафедра мировой литературы
Азербайджанского государственного
педагогического университета

Защита состоится «23» 04 2014 года в   часов на за-
седании Диссертационного совета Д.02.071 по защите диссертаций на
соискание ученой степени доктора наук и доктора философии по фи-
лологии при Бакинском славянском университете по адресу: AZ1014,
г. Баку, ул. С.Рустама, 25.

С диссертацией можно ознакомиться в библиотеке Бакинского
славянского университета

Автореферат разослан «   »   2014 года

**Ученый секретарь
Диссертационного совета
Д.02.071**

Доктор философии по филологии,
доцент **Н.Р.МУГИМОВА**

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Актуальность темы исследования. Диссертация посвящена творчеству Ф.М.Достоевского и Дж.Фаулза. Исследуется идеино-типологическая связь между их произведениями, устанавливаются общность и различие взглядов двух великих писателей. В настоящее время проявляется интерес к углубленному изучению романов русского автора современными мыслителями, а также переосмысление его философских принципов зарубежными писателями. Глобальные кризисы и катастрофы современной эпохи, поиски выхода из такого сложного хаоса заставляет вновь и вновь обращаться к пророчествам и художественным открытиям Ф.М.Достоевского. В этом важном процессе трансформация глобальных идей Ф.М.Достоевского в философии Дж.Фаулза неоспорима. С одной стороны, религиозно-философское осмысление наследия Ф.М.Достоевского в творчестве Дж.Фаулза составляет суть нашей работы, с другой, сравнительно-сопоставительный анализ даёт возможность обнаружить общность и различие их художественного метода. Таким образом, представленное исследование еще раз доказывает, что Ф.М.Достоевский открыл новые важные грани в литературном процессе и в то же время устанавливает, каким весомым оказалось его влияние на английский роман XX века.

Предметом исследования являются восприятие и переосмысление традиций Ф.М.Достоевского в творчестве английского писателя Дж.Фаулза.

Объектом исследования являются образы и характеры в романах Ф.М.Достоевского «Записки из подполья», «Преступление и наказание», «Братья Карамазовы» и Дж.Фаулза «Коллекционер», «Любовница французского лейтенанта», «Волхв», а также нравственно-эстетические идеалы двух великих писателей.

Степень разработанности темы. Художественные произведения Ф.М.Достоевского и Дж.Фаулза долгое время порознь изучались в трудах зарубежных и азербайджанских исследователей. Однако избранная нами тема не была предметом отдельного исследования. Есть немало научных исследований по изучению творчества Ф.М.Достоевского, а также Дж.Фаулза. Среди них можно выделить работы Н.Бердяева, В.Иванова, Б.Энгельгардта, М.Бахтина, В.Кирпотина, Л.Гроссмана, М.Коджаева, Д.Затонского, Б.Реизова,

Т.Мотылевой, В.Пелевина, Е.Дайс, Т.Залите, В.Ивашевой, И.Репиной, Л.Батлера и др. Но до сих пор нет всестороннего анализа и фундаментального сопоставительного исследования творчества этих двух писателей. Отсутствуют монографические исследования по данной теме. Из зарубежных авторов лишь У.Палмер и Т.Залите, исследуя романы Дж.Фаулза, находили общие черты в художественных методах английского писателя и Ф.М.Достоевского. В 2005 году Р.Хуснулиной была защищена докторская диссертация на тему «Английский роман XX века: Диалог с Ф.М.Достоевским», но она не охватывает большинства интересующих нас вопросов. В 2007 году литературоведами России, Украины, Молдовы, Чехии, США, Венгрии создан объёмный труд «Достоевский и XX век», но и он носит по большей части культурологический характер.

В Азербайджане по творчеству Ф.М.Достоевского защищены диссертации: Налгиева Х.Ш. Мастерство психологического анализа в романе Ф.М.Достоевского «Идиот». Баку, 1971 (доктор философии); Нуриев С.Ш. Поэтика в произведении Ф.М.Достоевского «Двойник» (теоретико-литературный анализ повести). Баку, 1986 (доктор философии); Коджаев М.К. Концепция характера в творчестве Ф.М.Достоевского. Баку, 1990 (доктор науки); Умудова К.А. Идеи и характеры в романе Ф.М.Достоевского «Бесы». Баку, 1994 (доктор философии); Гасanova Г.А. Психологический анализ бессознательного в творчестве Ф.М.Достоевского. Баку, 1996 (доктор философии); Пашаева Ф.С. Употребление антропонимов в языке произведений Ф.М.Достоевского. Баку, 1998 (доктор философии); Тагиева М.М. Проблема характера в романе Ф.М.Достоевского «Подросток». Баку, 2002 (доктор философии); Mustafayeva Y.A. F.M.Dostoyevski yaradılığı Azərbaycan tədqiqatlarında və tərcümələrində. Bakı, 2005 (доктор философии). Но ни в одной из названных диссертаций не рассматривалась исследуемая нами тема.

В Азербайджане по творчеству Дж.Фаулза были защищены диссертации доктора философии Исмаиловой А. Поэтика романов Джона Фаулза. Баку, 1999; Герайзаде М. «Магический реализм» в мировой литературе XX века (на основе творчества Джона Фаулза и Сабира Ахмедлы). Баку, 2010; Керимовой Ф. Проблема семьи и общества в новейшей русской и английской литературе (на материале произведений Т.Толстой, Л.Петрушевской, В.Пелевина, А.Мердок, Дж.Барнса,

Дж.Фаулза). Баку, 2013, но в них не рассматривалось художественное переосмысление традиций Ф.М.Достоевского в творчестве английского писателя. В отдельных статьях было исследовано творчество Дж.Фаулза, а также влияние Ф.М.Достоевского на его творчество (Мамедханова Н.Дж. Джон Фаулз. «Подруга французского лейтенанта». Игровой характер стиля // Актуальные проблемы изучения гуманитарных наук. Межвузовский тематический сборник. Баку, 2002, с.119-124; Её же: «Коллекционер» Джона Фаулза: осмысление традиции Ф.М.Достоевского // Актуальные проблемы изучения гуманитарных наук. Баку, Мутарджим, вып. VI, 2007, с. 180-185). Однако глубокого осмыслиения традиций Ф.М.Достоевского в творчестве Дж.Фаулза в филологической науке до сих пор не было. Тем самым можно утверждать, что выбор писателей с точки зрения изучения специфики их взглядов обосновывается малой степенью их исследованности.

Цель исследования. Основной целью диссертации является осмысление традиций Ф.М.Достоевского в творчестве Дж.Фаулза. Такая постановка проблемы позволяет глубже рассмотреть литературные рецепции русского писателя на фоне мировоззренческих идей английского романиста.

Задачи исследования. Для достижения поставленной цели в работе решаются следующие основные задачи: 1) выделить отличительные особенности творчества двух великих писателей в философском контексте; 2) охарактеризовать рецепцию Ф.М.Достоевского в английской прозе XX века; 3) проанализировать в творчестве писателей эволюцию характеров, их типологию, сходства и различия в подходе к данной проблеме; 4) выявить мотивы поведения героев в экстремальных ситуациях; 5) рассмотреть творчество писателей по их отношению к религии; 6) провести сравнительно-сопоставительный анализ нравственно-психологического феномена двойственности и «духовного подполья» в творчестве Ф.М.Достоевского и Дж.Фаулза.

Метод исследования. В работе использован сравнительно-типологический метод, который позволил сопоставить анализируемые художественные произведения и выявить общность и различие философских и нравственных ориентиров писателей как представителей различных национальных литератур.

Научная новизна исследования состоит в том, что впервые предпринимается попытка сравнительно-сопоставительного анализа творчества Ф.М.Достоевского и Дж.Фаулза, а также целостного исследования характеров их героев в анализируемых произведениях. Типологическое изучение романов этих писателей дополняет имеющиеся представления об эстетической ценности их наследия, вкладе в мировую литературу в целом.

Теоретическая значимость исследования заключается в том, что данная работа содержит важные концептуальные выводы по проблемам реалистического романа XIX и постмодернистского романа XX веков, определяет особенности традиций Ф.М.Достоевского и Дж.Фаулза. Представленная работа дает возможность по-новому подойти к изучению произведений, написанных в XIX-XX веках. Ф.М.Достоевский как «родоначальник» неомифологического сознания – культурной парадигмы XX века – дал Дж.Фаулзу ценные «подсказки» на фоне современной литературной мысли, и сравнение его с мифopoэтической мыслью английского писателя особо воплотилось в мифологических предпосылках, связанных со сферой глубочайших вопросов этики и религиозной метафизики. В целом и общем данная значимость расширяет круг познаний характерологических проблем в творчестве писателей и может послужить определенным вкладом в науку и литературу о Ф.М.Достоевском и Дж.Фаулзе.

Практическая значимость исследования состоит в том, что работа может быть использована магистрантами, научными сотрудниками для более глубокого изучения творчества обоих писателей. Отдельные результаты исследования также могут быть использованы в работе психоаналитиков, в аналогичных научных исследованиях, при разработке учебных пособий. Полученные результаты создадут базу для дальнейших исследований художественной прозы Ф.М.Достоевского и Дж.Фаулза.

На защиту выносятся следующие положения:

1. Ф.М.Достоевский открыл новые психологические нюансы в культурной парадигме современного мира. Многие выдающиеся деятели культуры и науки воспользовались его пророческими видениями. В рамках английского романа XX века особо подчеркиваются этические и эстетические традиции

Ф.М.Достоевского, а также художественные реминисценции в творчестве Дж.Фаулза.

2. Особенности влияния Достоевского на английский постмодернистский роман, в том числе на творчество Дж.Фаулза, рассматриваются в пределах поиска героя, где анализу прежде всего подвергается нравственно-психологический генезис так называемого «подпольного человека». Выясняется, что взгляды двух писателей на общественно-социальное мироустройство во многом совпадают.
3. В творчестве Ф.М.Достоевского и Дж.Фаулза заметную роль играет экспериментаторство. У русского писателя оно прежде всего связано с новым героем, нередко с болезненно-подорванной психикой, но способным глубоко чувствовать, страдать и искупить свой грех; а у английского писателя психически неуравновешенный герой не способен страдать, а тем более осознавать свои грехи. Экспериментаторство у Фаулза к тому же тесно связано с новшествами романной формы.
4. Ф.М.Достоевский и Дж.Фаулз неизменно поднимали вопросы, связанные с усилением зла в обществе. Они уверены в том, что в человеческом духе неразрывно слиты добро и зло, Бог и сатана. В душе некоторых героев Ф.М.Достоевского соединены «идеал Мадонны» и «идеал Содомский». Дж.Фаулз, прибегая к образу «святых» и «грешников», отчасти обыгрывает этот прием, создавая мудрого «грешника» – таинственного мага.
5. Ф.М.Достоевский и Дж.Фаулз в поисках своего героя часто используют теологическую символику. Ф.М.Достоевский истинно верит в Бога, в воплощение Бога во Христе. Дж.Фаулз, наоборот, не верит в Бога в христианском понимании. Для английского писателя Бог – это не сила, а ситуация. Если русский писатель спасение будущего человечества видит в христианской вере, то Дж.Фаулз отрицает этот путь и строит «игру в Бога». В отдельных ситуациях Дж.Фаулз сам «заигрывает с Богом», создавая образ вне власти, но в ореоле свободы. Герои Ф.М.Достоевского подчиняются законам бытия; они через великое страдание приходят к смирению, тогда как персонажи романов Дж.Фаулза сами создают законы и подчиняются лишь своим правилам.

Апробация работы. Диссертация выполнена на кафедре мировой литературы Бакинского гуманитарного университета. Окончательные положения работы изложены на Республиканских и Международных конференциях, форумах, семинарах, а также отражены в статьях и тезисах, опубликованных в научных журналах нашей страны и за рубежом (Россия, США, Украина, Беларусь, Грузия).

Структура и объем диссертации. Работа состоит из введения, двух глав, заключения и списка использованной литературы. Общий объем диссертации – 160 страниц компьютерной графики.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ РАБОТЫ

Во **введении** обосновывается актуальность темы, определяются объект и предмет исследования, его цель и задачи, методы,дается характеристика степени изученности темы, раскрывается научная новизна, теоретическая и практическая значимость диссертации, апраксия ее основных положений.

Первая глава – «Творчество Ф.М.Достоевского и английский роман ХХ века» состоит из трёх разделов. В первом разделе первой главы («Открытие» Ф.М.Достоевского в Великобритании) говорится о пропаганде творчества Ф.М.Достоевского в Европе, Великобритании, в частности. Установлено, что проникновение психологических и философских идей Ф.М.Достоевского глубоко повлияло на современный европейский роман. Ранее, на рубеже XIX-XX веков, творчество Ф.М.Достоевского уже пережило своё второе рождение, то есть было заново открыто и глубоко переосмыслено философами, учеными и художниками слова. Стало очевидным, что литература и культура XX столетия охвачена феноменом Ф.М.Достоевского в целом. Писатель стал подлинно ключевой фигурой в литературоведении, в судьбах и творчестве писателей и поэтов, философов и историков России и всего мира.

Например, австрийский психолог Зигмунд Фрейд на основе некоторых идей Ф.М.Достоевского разработал «Эдипов комплекс», который является одним из определяющих принципов в психоанализе. Об этом он написал в статье «Достоевский и отцеубийство» (1928 г.). Называя «Братья Карамазовы» «грандиозным романом», а «Легенду о Великом Инквизиторе» оценивая как «одно из высочайших достижений мировой литературы», он рассмотрел многогранную личность

Ф.М.Достоевского с четырех сторон: как писателя, невротика, мыслителя-этика и грешника.

Альберт Эйнштейн, основоположник теории относительности, утверждал, что «Достоевский дал мне больше, чем любой другой мыслитель, даже больше, чем Гаусс!». Эти слова были произнесены после публикации романа «Братья Карамазовы». Мы задались естественным вопросом: А.Эйнштейн – физик. Каким же должно быть реальное воздействие художника слова на человека точной науки? Надо полагать, что здесь речь идет не о научных выводах, а о мировоззренческих проблемах, но именно психологических. Кроме того, А.Эйнштейн ощущал также парадоксальные сюжетные повороты в произведениях русского писателя.

Многие английские писатели – Д.Лоуренс, П.Кей, В.Вульф, А.Беннетт, Дж.Конрад, А.Форстер, Дж.Ллойд, Я.Лаврин, Дж.Голсуорси, Д.Джеймс и другие восхищались творчеством Ф.М.Достоевского и в своих публицистических выступлениях подвергли его скрупулезному анализу. Названные художники слова признавали, что русский писатель в буквальном смысле совершил революцию в литературе и культуре.

В данном разделе диссертации часть материала посвящена переводам романов Ф.М.Достоевского в Великобритании, перечислены переводы произведений на английский язык.

Во втором разделе первой главы («Оценка творчества Ф.М.Достоевского в английской критике») продолжается рассмотрение идейно-тематического сближения английского романа с мировоззрением Ф.М.Достоевского. На примере не только писателей, но и британских критиков указывается, кто из них видел в русском классике мистика, пророка, иррационалиста, мастера парадоксального воссоединения реализма с модернизмом и даже «праотца» европейского экзистенциализма. Названная тема «подполья» и «двойничества» своей глубинной психологией в такой степени ошеломила многих английских писателей, что они использовали эти приёмы в своих произведениях, а критики в свою очередь получили весьма обильный материал для строгого научного исследования феномена Ф.М.Достоевского.

Прежде всего отметим тот факт, что английские критики считали романы Ф.М.Достоевского психологическими, а всё его много-

гранное творчество в целом называли неотъемлемой частью национальной литературы. «Никакой английский романист не исследовал душу человека так глубоко, как Достоевский» – отметил английский романист Е.Форстер в своей книге «Аспекты романа»¹. Дж.Поус, специально занимавшийся проблемами власти и насилия, порочности духа и плоти и считавший Достоевского «самым великим из всех романистов», основательно исследовал его творческий путь. В одной из статей он сравнил Ф.М.Достоевского с Фр.Ницше на том основании, что стимул движения жизни проистекает из безумной борьбы между «Сильным» и «Слабым». Причём в дополнение к взглядам Дж.Поуса нами подчёркнуты как идейное родство, так и различия русского писателя и немецкого философа в этом вопросе.

Другой видный английский критик Ж.Дэвид прямо указывал, что первая половина XX века прошла под знаком Ф.М.Достоевского. По его мнению, это был период самого глубокого его воздействия на английских романистов, в том числе на Дж.Поуса и Д.Лоуренса.

Помимо названных, такие видные английские писатели, как Дж.Голсуорси, Дж.Джойс, С.Моэм, Г.Грин, У.Голдинг и некоторые другие испытали на себе позитивное воздействие философии Ф.М.Достоевского. У них могли быть разные пристрастия и расхождения в оценках, но в Достоевском они видели корифея мировой литературы.

Заключительный раздел первой главы диссертации («Влияние творчества Ф.М.Достоевского на Д.Лоуренса, В.Вульф, А.Мердок») посвящён влиянию творчества Ф.М.Достоевского на таких мастеров пера, как Д.Лоуренс, В.Вульф и А.Мердок. В общих чертах указано, что писатели-модернисты Дж.Лоуренс, В.Вульф, а также экзистенциалист и постмодернист А.Мердок неоднократно обращались к творчеству Ф.М.Достоевского. Под влиянием русского писателя они остались целый ряд эссе и произведений. Используя отдельные характеристологические приёмы Ф.М.Достоевского, эти писатели, разумеется, вырабатывали собственные подходы, но в то же время энергично опирались на семантику «грешности» или «праведности», идущую от идей русского писателя, создавая героев с демоническими наклонностями.

---

¹ Forster E.M. Aspects of the Novel. London: Penguin Classics, 2005, p. 26.

Оценка творчества Ф.Достоевского Д.Лоуренсом далеко не однозначна. Уже во втором разделе диссертации было отмечено, что у современных английских писателей были разнохарактерные подходы к русскому классику. Так, Д.Лоуренс откровенно стремился оторвать Достоевского от моралистических идеалов христианства. Он считал, что, изображая болезненные симптомы своих героев, Ф.М.Достоевский настойчиво пытался разрушить многие философские и психологические парадигмы западной мысли.

Английская писательница, публицист, один из ярчайших представителей модернизма В.Вульф также испытала на себе влияние творчества Ф.М.Достоевского. Она почитала его прежде всего за выраженные «черты святости», «сочувствие к чужим страданиям, любовь к близким, стремление достичь цели, достойной самых строгих требований духа»².

И, наконец, в рамках заключительного раздела нашей работы речь идёт о влиянии Ф.М.Достоевского на творчество английской писательницы А.Мердок, которая считается, образно выражаясь, «самой достоевской» писательницей в британской литературе. В своих интервью она неоднократно признавалась, что на её творчество Ф.М.Достоевский оказал огромное, быть может, вообще первостепенное влияние. Она считала автора «Преступления и наказания» своим родным английским писателем и активно продолжала его традиции.

Вторая глава – «Идейно-философские взгляды Ф.М.Достоевского и их переосмысление в творчестве Дж.Фаулза» состоит из двух разделов и непосредственно посвящена проблемным и тематическим параллелям, обнаруженным нами в творчестве русского и английского писателей. Дж.Фаулз, как и некоторые другие его современники, активно воспринял и творчески развил множество вопросов психологии, этики, морали, истории и философии.

Необходимо знать и учитывать, что художественные пристрастия Дж.Фаулза формировались под влиянием масштабных перегибов в европейской истории и культуре, произошедших в XX столетии. Здесь, несомненно, важную роль сыграл горький опыт двух мировых войн, по его словам, «некий сдвиг в культурных настроениях». «Кру-

---

² Вульф В. Современная литература // Писатели Англии о литературе. Москва: Прогресс, 1981, с.281.

шение верований» словно подталкивало Дж.Фаулза к Ф.М.Достоевскому и в какой-то момент обращение английского писателя к творчеству русского романиста стало неизбежным. В 60-ые годы XX века, после прихода Дж.Фаулза в литературу, интерес к творчеству русского писателя в Великобритании относительно возрос. Он помог английскому читателям, да и литературоведам, ближе, лучше, а главное, глубже понять Ф.М.Достоевского, стал его очередным и, пожалуй, самым ярким последователем в английской литературе.

Дж.Фаулз по-своему переосмыслил идеи и философию Ф.М.Достоевского. Они оказались близкими к его мироощущению, ведь он искал истину в человеческих поступках с той же великой силой самоотдачи, что было присуще и Ф.М.Достоевскому. Эта стержневая мысль первого раздела – «Поиск героя и его воплощение в творчестве Ф.М.Достоевского и Дж.Фаулза («Записки из подполья», «Преступление и наказание», «Братья Карамазовы» Ф.М.Достоевского и «Коллекционер», «Аристос», «Волхв», «Любовница французского лейтенанта» Дж.Фаулза)» – собственно и составляет основу всего исследования.

Дж.Фаулз в своем творчестве упоминал о новаторстве Ф.М.Достоевского. Фаулз писал в своей книге «Кротовые норы»: «Лоуренс был третьим (выше его, насколько я помню, стоят только Достоевский и Джодж Элиот) в списке десяти самых скандальных писателей всех времен и народов»³. В «Аристосе» Дж.Фаулз подразумевал Ф.М.Достоевского в числе «отражающих жизнь» писателей. Поскольку Ф.М.Достоевский и Дж.Фаулз представляют собой различные направления в литературе, анализ их деятельности в рамках данного исследования дает возможность увидеть, как эволюционируют черты реалистической и постмодернистской прозы в контексте творчества обоих писателей.

Продолжая традиции Ф.М.Достоевского, Дж.Фаулз в своих романах не просто воплощает абстрактные идеи, но изображает живые образы. У обоих писателей персонажи равнозначны. Это исходит из полифонизма характеров русского писателя. Никого из героев

---

³ Фаулз Дж. Кротовые норы: Статьи / Пер.И.Бессмертиной, И.Тогоевой. М.: Эксмо; СПб.: Домино, 2008, с.387.

Ф.М.Достоевский не подавляет: он присутствует в каждом из них. Такой метод использует и Дж.Фаулз.

Прежде всего подчёркнуто, что оба писателя показывают двойственность человеческой натуры, «подпольное» сознание индивида. Герои Фаулза продолжают пути некоторых персонажей Ф.М.Достоевского. Так, герой романа «Преступление и наказание» Раскольников подчиняет себя жестокой теории «наполеонизма», подразделяя людей на две категории: «твари дрожащие», смиренно принимающие определённый порядок вещей, и «творцы истории», которые нарушают моральные нормы и общественный порядок. У героя Дж.Фаулза это воплощается во «многих» и «немногих». Например, в романе «Коллекционер» аналогично показан конфликт между «немногими» и «многими», и это во многом перекликается с идеей Раскольникова. Правда, здесь говорится о том, что «немногие» – это замечательные люди, и их очень мало. «Многие» же представляют собой «невежество и необразованность», «напыщенность и фальшь», «злобу и зависть», «ворчливость, низость и мелочность», «всех заурядных мелких людышек, которые не стыдятся своей заурядности, коснеют в невежестве и серости». Таким образом, конфликт между «слабыми» и «сильными», «немногими» и «многими» сближает идеи литературных персонажей, где соответственно один находит в другом свою родственную душу.

Нужно отметить, что одной из важных тем в творчестве этих двух писателей является свобода. Для Ф.М.Достоевского она прежде всего связана с именем Христа. В легенде Ивана Карамазова человеческая свобода дороже всего Христу. Ф.М.Достоевский предлагает свою интерпретацию тайны Христа. Иисус хочет сделать людей свободными. Он дает людям свободу выбора между добром и злом. В романе «Братья Карамазовы» Великий инквизитор желает отнять свободу у людей, а взамен предлагает им «тихое, смиренное счастье, счастье слабосильных существ, какими они и созданы». Достоевский этой философии не принимает и защищает Христа, приносящего людям свободной веры. Так и во многих случаях герои Ф.М.Достоевского выбирают между свободой и необходимостью. Писатель считал, что человек не может быть счастливым против своей воли. Поэтому, он не принимал католическое толкование веры и социализм, всегда противопоставлял им истинную, а не формальную

свободу человеческого духа. В «Аристосе» Дж.Фаулза есть также сходные черты. Писатель, защищая плюралистические идеи, выступает против тоталитаризма и авторитарности. «Моей главной заботой, – говорится в предисловии к «Аристосу», – было сохранение свободы личности в условиях неотвратимой угрозы нашего века – принуждения к конформизму». То же самое звучит и в романе «Волхв» из уст Николаса: «Свобода – это сделать решительный выбор и стоять на своем до последнего; <...> раскрепощенная воля и инстинкт выталкивают тебя по касательной в новую, чуждую среду. Положусь на случай. Разрушу зал ожидания, где я заперт».

В своих произведениях Дж.Фаулз строит различные отношения: то создает детективно-психологическую интригу, то «играет в Бога», то эротику окутывает некой тайной. История убийства и история любви даются в борьбе за существование, проходят определенные стадии человеческих страданий и разочарований. Подобно Ф.М.Достоевскому, Дж.Фаулз анализирует борьбу страстей в душе героев и тем самым связывает их психологию с социальным положением. Наполняя романы разными аллюзиями, английский писатель отвечает, словно вторит Ф.М.Достоевскому. Его произведения иногда превращаются в «страшную» интеллектуальную игру. Дж.Фаулз, подобно русскому писателю, в своих романах стремится раскрыть смысл тайны, двусмысленности, неопределенности в самом человеке. Только эта тайна неразрывно связана у него с субъективной философией постмодернизма и подаётся, чтобы визуально усилить психологическую неординарность своих героев. В отличие от Ф.М.Достоевского, который связывал надежду на будущее не с социальной средой, а с природой, народной почвой духовенства, Дж.Фаулз развертывает изображение острова в пределах социального контекста, посредством чего показывает изоляцию, отчуждение, разделение и отсутствие коммуникабельности. Эту проблему он особо подчеркнул в «Волхве». Главный аргумент, выдвинутый в «островах» – это некий непосредственный контакт с ними, как с частью природы. Дж.Фаулз таким путем заставляет своих главных героев погрузиться в глубокое одиночество. Так они, по его заверению, лучше самих познают себя.

Русский писатель узрел более глубокие корни зла, полагая, что человек прекрасно знает, где грех и безумие, но сознательно идет к нему, если даже сознательная воля оказывает воздействие на него.

Борьба сознательного с бессознательным четко описана в «Братьях Карамазовых». Дмитрий Карамазов говорит Алеше: «Иной, высший даже сердцем человек и с умом высоким, начинает с идеала Мадонны, а кончает идеалом Содомским. Еще страшнее кто уже с идеалом Содомским в душе не отрицает и идеала Мадонны. <...> Нет, широк человек, слишком даже широк, я бы сузил. <...> Что уму представляется позором, то сердцу сплошь красотой. Тут дьявол с богом борется, а поле битвы – сердца людей».

Сон и сновидения в творчестве Ф.М.Достоевского также играют важную роль в передаче мифopoэтической ассоциации. В связи с этим в мифopoэтике Ф.М.Достоевского так называемая онирическая традиция (онейрология – наука о сне и сновидениях) транскрибируется с важными пророческими иносказаниями (сны Раскольникова). В творчестве обоих писателей сон глубже и яснее раскрывает характеры героев, обнажает их внутреннюю сущность. В романе Дж.Фаулза «Коллекционер» сон Клегга напоминает третий сон Раскольникова, в котором он забивает старуху до смерти, а она сидит в углу и смеется над ним. Фаулзовский герой так описывает сон: «Как-то ночью мне приснился ужасный сон <...> Я ее бью, бью подушкой, а она все смеется. Тогда я прыгнул на нее и раздавил, а она затихла, а когда подушку поднял, она опять засмеялась, вроде только притворялась мертвой. Проснулся весь мокрый от пота, это в первый раз мне приснилось, что я кого-то убивал». Но в отличие от Дж.Фаулза Ф.М.Достоевский показывает, что его герой по природе своей вовсе не жесток. Об этом первый сон Раскольникова, где он в детстве хочет защитить несчастное животное. Избиение лошади напоминает ему о возможном насилии в мире. Ему жалко животное, он хочет бороться с темной силой и восстановить справедливость. Будучи взрослым Раскольников также хочет бороться с этим миром. А Достоевский показывает, что человек не должен заставлять себя изменить этот мир.

Ф.М.Достоевский – создатель «подпольного» мира, где на передний план ставятся взаимоотношения отдельной личности и окружающего мира. Это хорошо показано в повести «Записки из подполья». Автор дает собирательный образ в лице парадоксалиста, который не принимает общепризнанные правила и считает, что человек должен свободно отдавать себя своим желаниям и капризам.

«Подполье» парадоксалиста у Ф.М.Достоевского ярко выражено в «Коллекционере» Дж.Фаулза в лице Клегга. Так, русский писатель в своем произведении утверждает оторванность человека-индивидуалиста от «живой жизни», который замкнулся в своем узком мирке и стоит за «осуществление» своих «капризов». В романе Дж.Фаулза эту функцию выполняют дом и положение Клегга в обществе. Клегг как герой-парадоксалист перестает верить в справедливость миропорядка. Подобно «подпольному» человеку, он мечтает осуществить свой каприз и полностью отдаваться своему «хотению». Но Клегг уже герой XX века, где материальный мир, капиталовложение и власть денег решают все. Он за деньги и получает свое «хотение».

Интересным представляются отношения Ф.М.Достоевского и Дж.Фаулза к женщинам и теме любви в целом. Для русского писателя женщина – огромная надежда на будущее, в ней заключается залог обновления грядущего мира. В романах Ф.М.Достоевского женщины словно погружены в жизнь мужчин, не имея при этом своей собственной судьбы, хотя и определяют их судьбу. Личность в его произведениях принадлежит прежде всего мужскому началу, а не женскому. Писатель не создает культа вечной женственности. Для него эмансипация женщин определяется христианской любовью к человечеству.

Любовь у Ф.М.Достоевского трагична. Она состоит из двух основ: сладострастия и сострадания. Первое отчасти переходит в разврат. В романе «Братья Карамазовы» это отчетливо видно. Так, Дмитрий Карамазов, человек безудержных страстей, говорит: «Влюбиться не значит любить. Влюбиться можно и ненавидя».

В отличие от Ф.М.Достоевского, в произведениях Дж.Фаулза женщины имеют свое личное пространство, и они независимы от мужчин. Дж.Фаулз, по сути – писатель-феминист. В его романах постоянно присутствует «женская территория» и образ «Принцессы Грэзы». Это недоступный и в то же время желанный для мужчин образ. Однако, прерывая последовательность рассказа, Фаулз разрушает иллюзию викторианской исторической действительности в романе «Любовница французского лейтенанта». Героиня не отказывается от репутации, приписанной ей средой. Этим она хочет достичь подлинной свободы, освободиться из-под власти викторианской державы, утвердив собственное право на личную жизнь.

Создавая парные женские образы, Дж.Фаулз в романе «Волхв» также прибегает к приему Ф.М.Достоевского. В творчестве русского писателя женские образы представляют собой две сферы: дворянскую (светскую, чужую) и народную (русскую). В «Братьях Карамазовых» Катерина Ивановна – светская, чужая, а Грушенька – народная, русская. Первая вызывает у героя гордость, он хочет ее покорить, победить. Поэтому герой романа Дмитрий Карамазов моментально в нее влюбляется и хочет как можно скорее обладать ею. Перед второй он не чувствует соперничества и ведет себя относительно смиренно. Герой любит и ценит ее бескорыстно, пожалуй, больше, чем женщину. В «Волхве» это передается чуть иначе. Главный герой Николас в основном сталкивается с двумя женщинами, сыгравшими важную роль в его жизни. Это Алисон и Лилия. Лилия представляет собой «женскую» территорию, которая пробуждает его желание завоевать ее, в отличие от доступной Алисон. В конце романа Николас начинает цениТЬ то, что случилось, и тогда многое в его душе проясняется. Оказывается, все это время ему нужна была только Алисон и «чувства, которые <...> теперь питал к Алисон, не имели ничего общего сексом». Понимая, что без нее жизни нет, он обретает ее. На наш взгляд, блуждание Николаса в тисках чужих ему идеалов в чужой стране и факт возвращения на свою духовную почву к Алисон через заблуждение также напоминает нам героев Ф.М.Достоевского.

Заключительный раздел диссертации («Понятие «Бог» в творчестве Ф.М.Достоевского и Дж.Фаулза») связан с разными понятиями Бога в творчестве этих писателей.

Теоретические установки и мировоззрение писателей находят свое ясное отражение в творчестве обоих писателей. Романы Ф.М.Достоевского «Преступление и наказание» и «Братья Карамазовы» подняты на тот философско-религиозный уровень, когда нравственная оценка человека прежде всего выражается сквозь призму религии. Герои изображены в отрыве от Господа Бога. В этом и заключена их трагедия. Русский писатель показывал, что человек, далекий от Бога, находится в конфликте с внешним и внутренним мирами; по этой причине его и ожидает трагическое поражение.

У Дж.Фаулза иная картина. Хотя отношение к религии есть также важный концепт в творчестве английского писателя, но мир,

связанный с христианским объяснением Бога, он всегда и везде отрицает.

В миросозерцании Ф.М.Достоевского, совесть без Бога – это нечто ужасное, уму непостижимое, и «она может заблудиться до самого безнравственного». А что подразумевает под этим великий русский писатель? В первую очередь – христианскую добродетель. Христианин должен верить в Бога и считать это истиной. Для него вера в Бога – это основа морали, и только этим путем можно спасти человечество. Счастье, спасение приходят через страдание.

В свою очередь Дж.Фаулз, который признавался в «Аристосе», что себя атеистом не считает, но всё же, как и многие постмодернисты, был нерелигиозным человеком в традиционном понимании. Следует также подчеркнуть, что в романах английского писателя симбиоза реальности и мистики гораздо больше.

Роман «Волхв» Дж.Фаулз изначально называл «Игрой в Бога» («Godgame»). Альтернативное название, которое Дж.Фаулз рассматривал для «Волхва», также свидетельствует о том, что его роман рассказывает об отношениях между человеком и концепцией Бога. Стержневая мысль произведения – маг Кончис испытывает людей, как Бог. Однако это испытание писатель не рассматривал в аспекте традиционной религии. Маг Кончис играет в жестокие игры, которые вызывают у людей сильные страхи и эмоции. Более того, психология такой игры становится для них настоящей пыткой.

В романе «Братья Карамазовы» две философские главы: «Почтение старца Зосимы» и «Великий инквизитор» Ивана Карамазова. Первое опирается на религию, второе – на сомнения в ней. Ф.М.Достоевский считал, что вера должна быть в душе, а не в разуме. В отличие от Дж.Фаулза у русского писателя не было сомнений в бытии Бога. Проблему бытия Бога он считал главным в человеческой жизни. Писатель не принимал возможности абсолютного атеизма. По его мнению, в душе каждого человека есть вера в Бога. Даже атеисты, которые отрицают его, в глубине души все-таки верят в своего создателя. Великий русский писатель был убежден в радикальной власти зла в мире. Исследуя человеческую душу, он показал, что неверие и атеизм возможны и допустимы, потому что христианство не может радикально помочь невинным страждущим. В романе «Братья Карамазовы» Ф.М.Достоевский предпринимает попытку исследовать важ-

ные вопросы человеческой свободы по отношению к Богу и стра-
данию умутом мышления. Человека, отклонающегося от рациональности,
проблематичны и полны противоречий. Отклонение от Бога и мораль-
ных ценностей распространяют зло. Человек, отклонившись от Бога,
несет ответственность за содеянное. Но в конечном счете выбор чело-
века между добром и злом проходит через его сердце и убеждения.
Фаулз развивает эту идею в «Аристосе». Он полагает, что если Бог
управляет ситуациями и людьми, то он должен быть незримым и та-
инственным. Фаулз объясняет: «Бог, который являл бы нам свою во-
лю, «слышал» нас, отвечал на наши молитвы; бог всемилостивый, о
чем существовании мечтают простые люди, – такой бог вмиг унич-
тожил бы всякую случайность на нашей жизни, навсегда лишив нас
цели и счастья». В отличие от Достоевского, он считает, что «церковь
ввела в обиход целую ярмарку псевдотайн, не имеющих отношения к
истине как таковой, помимо той истины, что тайна обладает вла-
стью».

Продолжая тему «игры в Бога» в творчестве Дж.Фаулза, обра-
тим внимание на тот факт, что свой излюбленный метод писатель не-
сколько усложнил в романе «Любовница французского лейтенанта». Здесь он подобострастно берет на себя роль Бога как «нового теологи-
ческого образца». Его новый образ отличается от других Богов. Фаулз пишет: «Романист до сих пор еще Бог, ибо он творит; <...> разница лишь в том, что мы не боги викторианского образца, всезнающие и всемогущие, мы – боги нового теологического образца, чей первый принцип – свобода, а не власть». Беря на себя роль нового Создателя, писатель связывает его имя с вышеизложенными идеями свободы. Заметим, что в легенде Ивана Карамазова имя Христа тоже связано со свободой. Но там была борьба между Великим инквизитором и Христом, а здесь она носит символический характер: между викториан-
ским и новым Богом, созданным фантазией самого писателя. Дж.Фаулз свободу противопоставляет викторианскому обществу, великой колониальной державы в целом.

Положительный идеал у Ф.М.Достоевского тесно связан с хри-
стианством. Для него христианская концепция человека есть опреде-
ленная система ценностей. Из этой концепции он выделял любовь к
человеку. Вера для него была самой важной чертой человеческой
жизни. Будущее человечества он видел в истинной вере, религии.

Ф.М.Достоевский считал, что «без высшей идеи не может существовать ни человек, ни нация. А высшая идея на земле *лишь одна* и именно – идея о бессмертии души человеческой, ибо все остальные «высшие» идеи жизни, которыми может быть жив человек, *лишь из одной нее вытекают*»⁴.

В отличие от Ф.М.Достоевского, Дж.Фаулз не видел спасения человечества в христианстве и крайне скептически относился к будущему этой религии. В своем «Аристосе» он предрекал, что клерикальное христианство умрет через сто лет. Оно «представляет собой сильное потрепанное сооружение»⁵.

В заключении подводятся итоги и делаются основные выводы, вытекающие из содержания диссертации. Отмечается, что художественные откровения Ф.М.Достоевского воспринимаются как постижение его идей, опередивших время. Английские писатели изучали его произведения в широком контексте мировой литературы. В результате проведённого сравнительно-сопоставительного анализа основных произведений Ф.М.Достоевского и Дж.Фаулза мы пришли к выводу, что поиск героя и смысла бытия в романах английского прозаика на прямую связан с идейно-философскими взглядами русского писателя. Ф.М.Достоевский создает некую «подсказку» для Дж.Фаулза, а тот в свою очередь обнаруживает в ней нечто судьбоносное. Правда, в отличие от русского писателя, он проявлял больший интерес к нерелигиозной доктрине, к которой относился с точки зрения свободы духовного выбора.

Вместе с тем типология художественных образов и литературное заимствование еще раз доказывает, что есть немало сходных идей в подходах двух писателей к проблеме человека, и Ф.М.Достоевский, бесспорно, оказал значительное влияние на взгляды и творчество Дж.Фаулза.

---

⁴ Достоевский Ф.М. Дневник писателя. 1876 // Собрание сочинений в 15 томах. Т.13. СПб.: Наука, 1994, с.389.

⁵ Фаулз Д. Аристос / Пер. с анг. И.Бессмертиной. – М.: АСТ: 2008, с.153.

Основные положения диссертации нашли отражение в следующих статьях и тезисах автора:

1. Детективная интрига как основа сюжета романа Дж.Фаулза «Коллекционер» // Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XIV Respublika elmi konfransının materialları (4-5 dekabr 2009-cu il). ADU, Bakı, 2010, c.211-212.
2. Архетип «преступление» (на материале произведений Ф.М.Достоевского «Преступление и наказание» и Дж.Фаулза «Коллекционер») // Müqayisəli ədəbiyyat (ədəbiyyatlarda və mədəniyyətlərdə arxetiplər) IV Beynəlxalq elmi konfransın materialları. Bakı, 2010, c.74.
3. «Открытие» Ф.М.Достоевского в Великобритании // Межкультурный диалог: лингвистические, педагогические и литературные измерения. Материалы международной конференции (25-27 ноября 2010). Баку, АУЯ, 2010, с.309-310.
4. Детективно-психологическая интрига в произведениях Ф.М.Достоевского «Преступление и наказание» и Дж.Фаулза «Коллекционер» // Диалог языков и культур СНГ и ШОС в XXI веке. Сборник материалов VI международного форума (БСУ, 8-11 ноября 2010), Москва, ИПК МГЛУ «Рема», 2011, с.97-101.
5. Влияние Достоевского на произведение Д.Лоуренса «Человек, который умер» // Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XV Respublika elmi konfransının materialları. II hissə. Bakı, 2011, с.204-206.
6. Ф.М.Достоевский в английской критике XX века (Дж.Марри, Л.Джордж, Я.Лаврин) // Современные исследования социальных проблем. III Общероссийская научно-практическая конференция с международным участием. Сборник материалов. Выпуск 2. Красноярск: Научно-инновационный центр, 2011, с.62-64.
7. Влияние Достоевского на творчество А.Мердок // Ученые записки Азербайджанского университета языков. Баку, 2011, №3, с.276-282.

8. Влияние Достоевского на творчество Дж.Лоуренса // Актуальные проблемы изучения гуманитарных наук. Межвузовский сборник научных статей. Баку, Mütərcim, 2011, №3, с.191-195.
9. Особенности художественного воссоздания Достоевским феномена двойственности и духовного подполья и их соотношение в творчестве Дж.Фаулза // Журнал «Языки и литература» Азербайджанского университета языков. Баку, 2011, №3, с.207-213.
10. Игровая стратегия в романах Джона Фаулза «Волхв» и «Любовница французского лейтенанта» как типологический признак культуры постмодерна // “Dil və ədəbiyyat jurnalı”. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal. Bakı, BDU, 2011, №4 (80), с.143-146.
11. Традиции Достоевского в английской литературе первой половины XX века (Дж.Поус, Дж.Конрад, Дж.Голсуорси) // Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin xəbərləri. Bakı, 2011, №4, с.266-270.
12. Сравнительный анализ женских образов в произведениях Ф.М.Достоевского и Дж.Фаулза (на материале романов «Преступление и наказание», «Братья Карамазовы» Достоевского и «Коллекционер», «Любовница французского лейтенанта», «Волхв» Фаулза) // Научный журнал «В мире научных открытий». Гуманитарные и общественные науки. Издательство «Научно-инновационный центр». Красноярск, 2012, №4.4(28), с. 293-307.
13. Влияние Достоевского на творчество В.Вульф // Весці БДПУ. Серия 1. Мінск, 2012, №2, с.94-96.
14. Нетрадиционная ориентация «игры» в романе «Волхв» Джона Фаулза (на основе концепции «игра в Бога») // Doktorantların və gənc tədqiqatçılardan XVI Respublika elmi konfransının materialları. II hissə. Bakı, 2012, с. 206-210.
15. Влияние Достоевского на творчество Дж.Джойса // Сборник статей V Международной научно-практической конференции «Научное творчество XXI века». В 3-х т. Т.2. Красноярск, Научно-инновационный центр, 2012, с.187-191.

16. Поэтические приемы конструирования архетипического концепта «преступления» в романах Ф.М.Достоевского «Преступление и наказание» и Дж.Фаулза «Коллекционер» // Bakı Slavyan Universitetinin “Elmi əsərlər” jurnalı. Dil və ədəbiyyat seriyası. Bakı, “Kitab aləmi”, 2012, №1, c.137-142.
17. Мистериальный аспект и его соотношение в творчестве Ф.М.Достоевского и Дж.Фаулза (на материале романов «Братья Карамазовы» Достоевского и «Волхв» Дж.Фаулза) // Ədəbiyyat məcmuası (AMEA, Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun Əsərləri), XXIII с., Bakı, “Proqres”, 2012, c.134-142.
18. Творчество Ф.М.Достоевского в Великобритании: «открытие», анализ и изучение // Вестник Пятигорского государственного лингвистического университета. Пятигорск, 2012, №1, с.252-257.
19. Традиции Достоевского в творчестве английских писателей XX века (Сомерсет Моэм, Грэм Грин) // Східнослов'янська філологія: зб. наук. пр. / Горлівський ін-т інозем. мов; Донецький нац. ун-т. Редкол.: С.О.Кочетова та ін. – Вип. 21. Літературознавство. – Горлівка: Вид-во ГІМ ДВНЗ «ДДПУ», 2012, с. 245-251.
20. F.M.Dostoevsky's ideologically-philosophical sights and its reconsideration in creativity of J.Fowles // Applied and Fundamental Studies: Proceedings of the 2nd International Academic Conference. Vol. 2. March 8-10, 2013, St. Louis, Missouri, USA, c.161-165.
21. Роман Достоевского «Братья Карамазовы» в английской критике XX века // Славистика в инонациональной среде. Кутаиси, 2013, №3.

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ SLAVYAN UNIVERSİTETİ**

Əlyazması hüququnda

SEVİNC XƏLİL QIZI NƏSİBOVA

**F.M.DOSTOYEVSKİ ƏNƏNƏLƏRİNİN CON FAULZ
YARADICILIĞINDA DƏRKİ**

**Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilən
dissertasiyanın**

AVTOREFERATI

Bakı-2014

Dissertasiya Bakı Slavyan Universitetinin Dünya ədəbiyyatı kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: filologiya elmləri doktoru, professor
Naidə Camal qızı Məmmədxanova

Rəsmi opponentlər: filologiya elmləri doktoru, professor
Fikrət Çingiz oğlu Rzayev

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Nigar Vəliş qızı İsgəndərova

Aparıcı təşkilat: Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
Dünya ədəbiyyatı kafedrası

Müdafia “23” 04 2014-cü il saat —-da Bakı Slavyan Universitetinin nəzdində filologiya üzrə doktorluq və fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiasının keçirən D.02.71 Dissertasiya Şurasının iclasında kecirləcəkdir.

Ünvan: AZ 1014, Bakı şəhəri, S.Rüstəm küçəsi, 25

Dissertasiya ilə Bakı Slavyan Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Aftoreferat “ ”   2014-cü il tarixində göndərilmişdir.

D.02.71 Dissertasiya Şurasının elmi katibi filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
N.R.MUQİMOVA

İŞİN ÜMUMİ SƏCIYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. F.M.Dostoyevski və C.Faulzun yaradıcılığına həsr edilmiş dissertasiya işində iki böyük yazıçının əsərləri arasında ideyatipoloji əlaqələr, həmçinin baxışlarının oxşar və fərqliliyi tədqiq edilmişdir. Hazırda müasir mütəfəkkirlərin rus müəllifin romanlarının dərindən öyrənilməsi, həmçinin xarici yazıçılar tərəfindən onun fəlsəfi prinsiplərinin yenidən dərk edilməsi istiqamətində nəzərə çarpan meyllər özünü göstərir. Müasir dövrün qlobal böhran və fəlakətləri, belə bir mürəkkəb xaosdan çıxış yollarının axtarılması F.M.Dostoyevskinin uzaqgörənliyinə və bədii kəşflərinə dənə-dənə müraciət etmək məcburiyyətini yaradır. Bu mühüm prosesdə F.M.Dostoyevskinin qlobal ideyalarının C.Faulzun fəlsəfəsində transformasiyası inkaredilməzdir. Bir tərəfdən, C.Faulzun fəlsəfəsində F.M.Dostoyevski ırsının dini-fəlsəfi dərk edilməsi bu tədqiqatın əsas mahiyyətini təşkil edir. Digər tərəfdən, qarşılıqlı-müqayisəli təhlil onların bədii metodunun özəlliyini üzə çıxarmağa imkan verir. Beləliklə, təqdim olunan dissertasiya işi F.M.Dostoyevskinin ədəbi prosesdə yeni mühüm cəhətlər kəşf etdiyini bir daha sübut edir, eyni zamanda onun XX əsr ingilis romanına necə böyük təsiri olduğu müəyyən edilir.

Tədqiqatın predmeti F.M.Dostoyevski ənənələrinin ingilis yazıçısı C.Fauzlun yaradıcılığında qavranması və yenidən dərk edilməsidir.

Tədqiqatın obyekti F.M.Dostoyevskinin «Gizlindən qeydlər», «Cinayət və cəza», «Karamazov qardaşları» və C.Faulzun «Kolleksiyaçı», «Fransız leytenantının məşuqəsi», «Cadugər» romanlarındakı obraz və xarakterlər, həmçinin iki böyük yazıçının mənəvi-estetik ideallarıdır.

Mövzunun öyrənilmə səviyyəsi. F.M.Dostoyevskinin və C.Faulzun bədii əsərləri xarici və Azərbaycan tədqiqatçıları tərəfindən uzun illər bir-birindən ayrı öyrənilmişdir. Lakin seçdiyimiz mövzu diqqət mərkəzində olmamışdır. Ayrılıqda F.M.Dostoyevskinin, eləcə də C.Faulzun yaradıcılıqlarına həsr olunmuş elmi ədəbiyyat az deyildir. Onların arasında N.Berdyayevin, B.Enqelqartın, M.Baxtinin, V.Kirpotinin, L.Qrossmanın, M.Qocayevin, D.Zatonskinin, B.Reizovun, M.Motilyovanın, V.Pelevinin, Y.Daysın, T.Zalitenin, V.İvaşovanın, İ.Repinanın, L.Batlerin və s. işlərini göstərmək olar. Lakin bu vaxta qədər F.M.Dostoyevski və C.Faulz yaradıcılığının hərtərəfli təhlili və fundamental müqayisəli tədqiqatı,

həmçinin mövzu ilə bağlı monoqrafik araşdırımlar yoxdur. Xarici müəlliflərdən yalnız U.Palmer və T.Zalite C.Fauzun romanlarını tədqiq edərkən ingilis yazıçısı və F.Dostoyevskinin ədəbi məqsədlərində ümumi cəhətlər tapırdılar. 2005-ci ildə R.Xusnulina «XX əsr ingilis romanı: F.M.Dostoyevski ilə dialoq» mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə etmişdir. Lakin o, bizi maraqlandıran məsələlərin çoxunu əhatə etmir. 2007-ci ildə Rusiya, Ukrayna, Moldova, Çexiya, ABŞ, Macarıstan ədəbiyyatşunasları tərəfindən «Dostoyevski və XX əsr» adlı iri həcmli əsər hazırlanmışdır. Lakin bu kitab da əsas etibarilə kulturoloji xarakter daşıyır.

Azərbaycanda F.M.Dostoyevskinin yaradıcılığına həsr olunmuş aşağıdakı dissertasiyalar müdafiə edilmişdir: Nalgiyeva X.Ş. Dostoyevskinin «İdiot» romanında psixoloji analiz məharəti. Bakı, 1971 (fəlsəfə doktoru); Nuriyev S.Ş. F.M.Dostoyevskinin «Oxşar» əsərinin poetikası (povestin nəzəri-ədəbi təhlili), Bakı, 1986 (fəlsəfə doktoru); Qocayev M.Q. F.M.Dostoyevski yaradıcılığında xarakter konsepsiyası. Bakı, 1994 (elmlər doktoru); Umudova K.A. F.M.Dostoyevskinin «Şeytanlar» romanında ideya və xarakterlər. Bakı, 1944 (fəlsəfə doktoru); Həsənova G.A. F.M.Dostoyevski yaradıcılığında təhtəlşürün psixoloji analizi. Bakı, 1996 (fəlsəfə doktoru); Paşayeva F.S. F.M.Dostoyevski əsərlərinin dilində antroponimlərin işlənməsi. Baku, 1998 (fəlsəfə doktoru); Tağıyeva M.M. F.M.Dostoyevskinin «Yeniyetmə» romanında xarakter problemi. Bakı, 2002 (fəlsəfə doktoru); Nuriyev S.Ş. Erkən Dostoyevskinin poetikası problemləri. Bakı, 2008 (elmlər doktoru); Mustafayeva Y.A. F.M.Dostoyevski yaradıcılığı Azərbaycan tədqiqatlarında və tərcümələrində. Bakı, 2005 (fəlsəfə doktoru). Lakin adı çəkilən dissertasiyaların heç birində bizim tədqiq etdiyimiz mövzu araşdırılmamışdır.

Azərbaycanda C.Faulzun yaradıcılığı üzrə müdafiə olunmuş A.İsmayılovanın «Con Faulzun romanlarının poetikası» (Bakı, 1999); M.Gərayzadənin «XX əsr dünya ədəbiyyatında «sehrli realizm» (Con Fauzl və Sabir Əhmədinin yaradıcılığı əsasında)» (Bakı, 2010); F.Kərimovanın «Ön yeni rus və ingilis ədəbiyyatında ailə və cəmiyyət problemi (T.Tolstaya, L.Petuşevskaya, V.Pelevin, A.Merdok, C.Barns, C.Faulzun əsərlərinin materialları əsasında)» (Bakı, 2013) dissertasiyalarında ingilis yazıçısının yaradıcılığında F.M.Dostoyevskinin əsərlərində bədii reminissensialara toxunulmamışdır. Ayrı-ayrı məqalələrdə C.Faulzun yaradıcılığı, həmçinin F.M.Dostoyevskinin onun

yaradıcılığına təsiri araşdırılmışdır. (Məmmədxanova N.C. Con Faulz. «Fransız leytenantının rəfiqəsi». Üslubun oyun xarakteri // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Ali məktəblərarası tematik məcmuə. Bakı, 2002, s.19-124; Yenə onun: Con Faulzun «Koleksiyaçı» romanı: F.M.Dostoyevski ənənəsinin dərk edilməsi // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Bakı, Mütərcim, VI buraxılış, 2007, s.180-185. Lakin C.Faulzun yaradıcılığında F.M.Dostoyevski ənənələrinin geniş miqyasda dərk olunması bu günə qədər yox idi. Ona görə də iddia etmək olar ki, yazıçıların onların dini-fəlsəfi baxışlarının spesifikliyi nöqtəyi-nəzərindən seçilməsi bu məsələnin az öyrənilməsi ilə əsaslandırılır.

Tədqiqatın məqsədi. Dissertasiyanın əsas məqsədi F.M.Dostoyevski ənənələrinin C.Faulz yaradıcılığında dərk edilməsidir. Problemin bu cür qoyulması rus yazıçısının ədəbi resepsiyalarını ingilis romanistinin dünyagörüşü fonunda daha dərindən nəzərdən keçirməyə imkan verir.

Tədqiqatın vəzifələri. Qarşıya qoyulan məqsədə nail olmaq üçün tədqiqat işində aşağıdakı əsas məsələlər həll olunur: 1) iki böyük yazıçının yaradıcılığının fərqli cəhətlərini fəlsəfi kontekstdə göstərmək; 2) XX əsr ingilis ədəbiyyatında F.M.Dostoyevskinin resepsiyasını səciyyələndirmək; 3) yazıçıların yaradıcılığında xarakterlərin təkamülünü, onların tipologiyasını, bu problemə yanaşmada oxşar və fərqli cəhətləri təhlil etmək; 4) qəhrəmanların ekstremal situasiyalarda davranış motivlərini üzə çıxarmaq; 5) yazıçıların yaradıcılığına etiqad və din prizmasından nəzər salmaq; 6) F.M.Dostoyevski və C.Fauzlun yaradıcılığında ikiləşmə və «mənəvi gizlinin» əxlaqi-psixoloji fenomeninin qarşılıqlı-müqayisəli təhlilini aparmaq.

Tədqiqatın metodu. Dissertasiya işində təhlil edilən bədii əsərləri müqayisə etmək və yazıçıların müxtəlif milli ədəbiyyatların nümayəndələri kimi fəlsəfi və mənəvi oriyentirlərinin ümumi və fərqli cəhətlərini üzə çıxarmağa imkan verən müqayisəli-tipoloji metoddan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, F.M.Dostoyevski və C.Faulzun yaradıcılığının, həmçinin təhlil olunan əsərlərin qəhrəmanlarının xarakterlərinin qarşılıqlı-müqayisəli tədqiqinə ilk dəfə cəhd göstərilir. Bu yazıçıların romanlarının tipoloji araşdırılması onların irlisinin estetik əhəmiyyətini, bütövlükdə dünya ədəbiyyatına verdikləri töhfələr haqqında təsəvvürlərimizi genişləndirir.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, burada XIX əsr realist romanı və XX əsr postmodern romanı problemlərinə dair mühüm

konseptual nəticələr yer almış, F.M.Dostoyevski və C.Faulz ənənələrinin özəllikləri müəyyən edilmişdir. Təqdim edilmiş dissertasiya işi XIX və XX əsrin kult əsərlərinə yeni gözlə baxmağa imkan verir. F.M.Dostoyevski XX əsrin mədəni paradiqması olan neomifoloji düşüncənin banisi kimi C.Faulza müasir ədəbi fikrin fonunda dəyərləri nümunələr vermişdir. Həmin nümunələrin ingilis yazıçısının mifopoetik düşüncəsi ilə müqayisə edilməsi etika və dini metafizikanın ən dərin məsələləri ilə bağlı olan mifoloji ilkin şərtlərdə əksini tapmışdır. Ümumiyyətlə həmin dəyer ədiblərin yaradıcılığında xarakteroloji problemlərin dərk edilmə əhatəsini genişləndirir və F.M.Dostoyevski və C.Faulz haqqında elmə və ədəbiyyata müəyyən töhfə ola bilər.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, magistrantlar, elmi işçilər hər iki yazıçının yaradıcılığının daha dərindən öyrənilməsi üçün bu tədqiqat işindən istifadə edə bilərlər. Tədqiqatın ayrı-ayrı nəticələri psixoanalitiklər tərəfindən analoji elmi tədqiqatlar zamanı, həmçinin dərs vəsaitlərinin tərtibində də istifadə oluna bilər. Əldə olunan nəticələr F.M.Dostoyevski və C.Faulz bədii nəşrinin gələcək tədqiqatları üçün baza yaradacaqdır.

Müdafiəyə aşağıdakı müddəalar çıxarıllır:

1. F.M.Dostoyevski müasir dönyanın mədəni paradiqmasında yeni psixoloji nüanslar keşf etmişdir. Bir çox görkəmli mədəniyyət və elm xadimləri onun öncədən gördüyü xəyallarından istifadə etmişlər. XX əsr ingilis romanı çərçivəsində F.M.Dostoyevskinin etik və estetik ənənələri, həmçinin C.Faulzun yaradıcılığında bədii reminissensiyalar xüsusi vurgulanır.
2. F.M.Dostoyevskinin ingilis postmodern romanına, o cümlədən C.Faulzun yaradıcılığına təsirinin xüsusiyyətləri qəhrəman axtarışı çərçivəsində araşdırılır. Burada hər şeydən əvvəl təhlilə «gizli insan»ın mənəvi-psixoloji genezisi cəlb olunur. Aydın olur ki, hər iki yazıçının dönyanın ictimai-sosial quruluşuna baxışları çox cəhətdən üst-üstə düşür.
3. F.M.Dostoyevskinin və C.Faulzun yaradıcılığında eksperimentatorluq əhəmiyyətli rol oynayır. Rus yazıçısında bu hər şeydən önce yeni qəhrəman, bəzən pozulmuş xəstə psixikaya malik, lakin dərindən hiss etməyi bacaran, əzab çəkən və günahını yumağa qadir olan qəhrəmanla bağlıdır; ingilis yazıçısında isə psixi cəhətdən qeyri-sabit qəhrəman əzab çəkməyi, ələlxüsus

günahlarını anlamağı bacarmır. C.Faulzda eksperimentatorçuluq həmçinin roman formasının yenilikləri ilə sıx bağlıdır.

4. F.M.Dostoyevski və C.Faulz daim cəmiyyətdə şərin artması ilə bağlı məsələlər qaldırırdılar. Onlar əmindiirlər ki, insanın ruhunda xeyir və şər, Tanrı və şeytan ayrılmaz surətdə bağlıdır. F.M.Dostoyevskinin bəzi qəhrəmanlarının qəlbində «Madonna idealı» və «Sodom idealı» qırılmaz tellərlə bağlıdır. «Müqəddəs» və «günahkar» obrazlarına müraciət edən C.Faulz, müdrik «günahkar» – sırlı sehrbaz obrazını yaradarkən müəyyən dərəcədə bu priyomdan istifadə edir.
5. F.M.Dostoyevski və C.Faulz qəhrəman axtarışlarında tez-tez teoloji simvolikadan istifadə edirlər. F.M.Dostoyevski həqiqətən Tanrıya inanır, Tanrıının İsa Məsihdə təzahürünə şübhə etmir. C.Faulz, əksinə, xristianlıq anlamında Tanrıya inanmır. İngilis yazıcıısı üçün Tanrı güc deyil, situasiyadır. Əgər rus yazıcıısı bəşəriyyətin gələcəyinin xilasını xristian dinində görürse, C.Faulz bu yolu inkar edir və «Tanrılıq oyunu» qurur. Bəzi situasiyalarda C.Faulz özü hakimiyyətdən kənar, lakin azadlıq oreolunda obraz yaratmaqla «Tanrı ilə zarafatlaşır». F.M.Dostoyevski qəhrəmanları varlığın qanunlarına tabe olurlar; onlar itaətə böyük əziyyətlərdən keçərək gəlirlər, C.Faulz romanlarının personajları isə qanunları özləri yaradırlar və yalnız öz qaydalarına tabe olurlar.

Tədqiqatın aprobasıyası. Dissertasiya işi Bakı Slavyan Universitetinin Dünya ədəbiyyatı kafedrasında yerinə yetirilmişdir. İşin əsas müddəaları Respublika və Beynəlxalq səviyyəli konfranslarda, forumlarda, seminarlarda məruzə edilmiş, həmçinin ölkəmizdə və xaricdə (Rusiya, ABŞ, Belarus, Ukrayna, Gürcüstan) dərc edilmiş məqalə və tezislərdə əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın strukturu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, iki fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. İşin ümumi həcmi – kompüter qrafikali 160 səhifə.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın obyekti, predmeti, məqsədi və vəzifələri, metodları, mövzunun öyrənilmə dərəcəsi

müəyyənləşdirilir, işin elmi yeniliyi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti, əsas müddəalarının aprobasiyası açıqlanır.

Birinci fəsil – «F.M.Dostoyevskinin yaradıcılığı və XX əsr ingilis romanı» üç yarımfəsildən ibarətdir. Birinci fəslin birinci yarımfəslində («F.M.Dostoyevskinin Böyük Britaniyada «kəşfi») F.M.Dostoyevski yaradıcılığının Avropada, o cümlədən Böyük Britaniyada təbliğindən danışılır. Müəyyən edilmişdir ki, F.M.Dostoyevskinin ümumbəşər əhəmiyyətli psixoloji və fəlsəfi ideyaları müasir Avropa romanına böyük təsir göstərmişdir. Bir qədər əvvəl, XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində F.M.Dostoyevski yaradıcılığı artıq özünün ikinci həyatını yaşamışdır, yəni filosoflar, alimlər, söz ustaları tərəfindən yenidən kəşf və dərk edilmişdir. Aydın olmuşdur ki, XX əsr ədəbiyyatı və mədəniyyəti bütövlükdə F.M.Dostoyevski fenomeninin təsiri altına düşmüşdür. Yaziçi ədəbiyyatşunaslıqda, Rusiyada və bütün dünyada yaziçi və şairlərin, filosof və tarixçilərin tale və yaradıcılığında əsil mərkəzi figura çevrilmişdir.

Məsələn, Avstriya psixoloqu Ziqmund Freyd F.M.Dostoyevskinin bəzi ideyalarının əsasında psixoanalizdə ən əsas prinsiplərdən olan «Edip kompleksi»ni işləyib hazırladı. Bu barədə o «Dostoyevski və ata qatillyi» (1926) məqaləsində yazımışdır. «Karamazov qardaşları»ni «möhtəşəm roman» adlandıran, «Böyük İnkvizitor haqqında hekayəti» isə «dünya ədəbiyyatının ən yüksək nailiyyətlərindən biri» kimi dəyərləndirən alim F.M.Dostoyevskinin çoxşaxəli şəxsiyyətini dörd tərəfdən (yaziçi, nevrotik, mütəfəkkir-etik və günah sahibi kimi) gözdən keçirirdi.

Daha sonra «nisbilik nəzəriyyəsi»nin banisi Albert Eynsteyn, iddia edirdi ki, «Dostoyevski mənə bütün digər mütəfəkkirlərdən, hətta Qausdan da çox şey verdi!» Bu sözlər «Karamazov qardaşları» romanı dərc olunandan sonra səslənmişdi. Özümüzə təbii sual verdik: Eynsteyn fizikdir. Dəqiq elm nümayəndəsinə sənətkar sözünün real təsiri necə olmalıdır? Yəqin ki, burada söhbət elmi nəticələrdən yox, dünyagörüşü problemlərindən, daha dəqiq desək psixoloji problemlərdən gedir. Bundan əlavə, A.Eynsteyn rus yaziçinin əsərlərində paradoksal süjet dönümlərini də hiss edirdi.

Bir çox ingilis yaziçisi – D.Lourens, P.Key, V.Vulf, A.Bennett, C.Konrad, A.Forster, C.Lloyd, Y.Lavrin, C.Qolsuorsu, C.Ceyms və başqaları F.M.Dostoyevskinin əsərlərinə heyran idilər və publisistik yazılarında onun yaradıcılığını müfəssəl təhlil edirdilər. Adıçəkilən söz ustaları etiraf edirdilər ki, rus yaziçisi sözün hərfi mənasında ədəbiyyatda

və mədəniyyətdə inqilab etmişdir.

Dissertasiya işinin bu yarımfəslində materialın bir hissəsi F.M.Dostoyevski romanlarının Büyük Britaniyada tərcümələrinə həsr edilmiş, ingilis dilinə tərcümə olunan əsərlər sadalanmışdır.

Birinci fəslin ikinci yarımfəslində («F.M.Dostoyevski yaradıcılığının ingilis tənqidində dəyərləndirilməsi») ingilis romanının F.M.Dostoyevski dünyagörüşü ilə yaxınlaşmasının ideya-məzmun xəttinin tədqiqi davam etdirilir. Rus klassikini mistik, peygəmbər, irrasionalist, realizm və modernizmi paradoksal şəkildə birləşdirən ustad, hətta Avropa ekzistensializminin «ulu babası» kimi görənlər, burada artıq təkcə yazıçıların deyil, həm də Britaniya tənqidçilərinin nümunəsində göstərilir. Adıçəkilən «gizlin» və «oxşarlıq» mövzuları öz psixoloji dərinliyi ilə bir çox ingilis yazıçılarını o dərəcədə sarsıldı ki, onlar öz əsərlərində həmin priyomlardan istifadə etməyə başladılar, tənqidçilər isə öz növbəsində F.M.Dostoyevski fenomeninin ciddi elmi tədqiqini aparmaq üçün olduqca zəngin material əldə etdilər.

Hər şeydən əvvəl belə bir faktı qeyd edək ki, ingilis tənqidçiləri F.M.Dostoyevskinin romanlarını psixoloji roman adlandırırlar, onun çoxşaxəli yaradıcılığını isə milli ədəbiyyatın ayrılmaz tərkib hissəsi hesab edirdilər. Y.M.Forster «Romanın aspektləri» adlı kitabında yazırıdı: «Heç bir ingilis yazıçısı insan qəlbini Dostoyevski kimi dərindən tədqiq etməmişdir»⁶. Hakimiyyyət və zorakılıq, ruhun və cismin qüsurluğu problemləri ilə məxsusi məşğul olan və F.M.Dostoyevskini «bütün romanistlərin ən böyüyü» hesab edən C.Pouis yazıçısının yaradıcılıq yolunu əsaslı surətdə tədqiq etmişdir. Məqalələrinin birində o F.M.Dostoyevskini Fr.Nitše ilə o əsasda müqayisə etmişdir ki, həyatın irəliləməsi stimulu «Güclü» ilə «Zəif» arasında gedən aqlasığın mübarizədən doğur. Eyni zamanda C.Pouisin baxışlarına əlavə olaraq biz rus yazıçısının və alman filosofunun həm ideya birliyini, həm də bu məsələdə fərqli cəhətlərini diqqətə çəkirik.

Digər görkəmli ingilis tənqidçisi J.Devid birmənalı qeyd edirdi ki, XX əsrin birinci yarısı F.M.Dostoyevskinin adı ilə bağlıdır. Onun fikrincə bu, rus yazıçısının ingilis romanistlərinə, o cümlədən C.Pouis və D.Lourensə çox dərin təsir göstərdiyi bir dövr idi.

Yuxarıda adı çəkilənlərdən başqa görkəmli ingilis yazıçıları

---

⁶ Forster E.M. Aspects of the Novel. London: Penguin Classics, 2005, p. 26

C.Qolsuorsi, C.Coys, S.Moem, Q.Qrin, U.Qoldinq və bəzi digərləri öz üzərində F.M.Dostoyevski fəlsəfəsinin pozitiv təsir qüvvəsini hiss etmişlər. Bu yazıçıların qiymətlərində müxtəlif tərəfçilik və fərqlər ola bilərdi, lakin onların hamısı F.M.Dostoyevskini dünya ədəbiyyatının korifeyi hesab edirdi.

Birinci fəslin sonuncu yarımfəsli («F.M.Dostoyevski yaradıcılığının C.Lourens, V.Vulf, A.Merdoka təsiri») F.M.Dostoyevskinin D.Lourens, V.Vulf və A.Merdok kimi qələm sahiblərinə təsiri məsələlərinə həsr olunmuşdur. Ümumi şəkildə göstərilir ki, modernist yazıçılar C.Lourens, V.Vulf, o cümlədən ekzistensialist və postmodernist A.Merdok dəfələrlə F.M.Dostoyevki yaradıcılığına müraciət etmişlər. Rus yazıçısının təsiri altında onlar bir sıra esse və digər janrlarda yazılmış əsərlər miras qoymuşlar. Adı çəkilən yazıçılar F.M.Dostoyevskinin ayrı-ayrı xarakteroloji priyomlarından istifadə etməklə bərabər, təbii ki, öz yanaşmalarını da işləyib hazırlayırdılar, eyni zamanda rus yazıçısının ideyalarından gələn «günahkarlıq» və «təmizlik» semantikasına söykənərək, iblisanə meylli qəhrəmanlar yaradırdılar.

F.M.Dostoyevski yaradıcılığının D.Lourens tərəfindən dəyərləndirilməsi heç də birmənalı deyildir. Dissertasiyanın ikinci bölməsində artıq qeyd olunmuşdur ki, müasir ingilis yazıçılarının rus klassikinə yanaşması müxtəlif xarakterli idi. Belə ki, D.Lourens F.M.Dostoyevskini xristianlığın moralist ideallarından açıq-aşkar ayırmağa çalışırdı. Hesab edirdi ki, F.M.Dostoyevski qəhrəmanlarının xəstə simptomlarını təsvir etməklə Qərb fikrinin bir çox fəlsəfi və psixoloji paradigmalarını israrla dağıtmağa çalışırdı.

İngilis yazıçısı, publisisti, modernizmin ən parlaq nümayəndələrindən biri olan V.Vulf da öz üzərində F.M.Dostoyevski yaradıcılığının təsirini hiss etmişdir. V.Vulf hər şeydən əvvəl F.M.Dostoyevskiyə aydın seziklən «müqəddəslik cizgiləri», «başqalarının dərdinə yanmaq, insanlara məhəbbət, ruhun ən ciddi tələblərinə layiq olan məqsədə yetişmək cəhdinə»⁷ görə pərəstiş edirdi.

Nəhayət, sonuncu bölmə çərçivəsində F.M.Dostoyevskinin ingilis yazıçısı, obrazlı dillə desək, «Dostoyevski nəfəsi» ilə ən çox seçilən A.Meydokun yaradıcılığına təsirindən danışılır. Müsahibələrində o,

⁷ Вульф В. Современная литература // Писатели Англии о литературе. Москва: Прогресс, 1981, с.281.

dəfələrlə etiraf edir ki, F.M.Dostoyevski onun yaradıcılığına olduqca böyük, çox mühüm təsir göstərmişdir. O, «Cinayət və cəza» romanının müəllifini öz doğma ingilis yaziçisi hesab edir və rus ədibinin ənənələrini fəal surətdə davam etdirirdi.

İkinci fəsil – «F.M.Dostoyevskinin ideya-fəlsəfi görüşləri və C.Faulzun yaradıcılığında yenidən dərk edilməsi» – iki yarımfəsildən ibarətdir və bilavasitə bizim tərəfimizdən rus və ingilis yaziçlarının yaradıcılığında aşkar etdiyimiz oxşar problem və tematik paralellərə həsr edilmişdir. Bəzi digər müasirləri kimi, C.Faulz psixologiyanın, etikanın, əxlaqın, tarixin və fəlsəfənin bir çox məsələlərini fəal qavramış və yaradıcı surətdə inkişaf etdirmişdir.

Qeyd edilənlərlə bərabər bilmək və nəzərə almaq lazımdır ki, C.Faulzun bədii meylləri XX yüzillikdə Avropa tarixində və mədəniyyətində baş vermiş böyük əyintilərin təsiri altında formalaslaşmışdır. Burada, heç şübhəsiz iki dünya müharibəsinin acı təcrübəsi, C.Faulzun sözləri ilə desək «mədəni əhval-ruhiyyədə hansısa aşıntı» öz rolunun oynayır. «İnamın dağılması» ingilis yaziçisinin F.M.Dostoyevski yaradıcılığına müraciət etməsini «tezlezdirdi», müəyyən mənada qaçılmaz etdi. XX əsrin 60-ci illərində C.Faulzun ədəbiyyata gəlməsi ilə Böyük Britaniyada rus yaziçisinin yaradıcılığına maraq nisbətən artdı. O, ingilis oxucularının və ədəbiyyatşunaslarının F.M.Dostoyevskini yaxından və dərindən tanınmasına kömək etdi, ingilis ədəbiyyatında onun növbəti və ən parlaq davamçılarından biri oldu.

C.Faulz F.M.Dostoyevskinin ideya və fəlsəfəsini özünəməxsus şəkildə dərk etmişdir. Bu fəlsəfə ingilis yaziçisinin dunyaya baxışına, əhval-ruhiyyəsinə yaxın idi, axı o da insanların əməllərindəki həqiqəti eynilə F.M.Dostoyevskiyə xas olan fədakarlıqla axtarırdı. «F.M.Dostoyevskinin və C.Faulzun yaradıcılığında (F.M.Dostoyevskinin «Gizlindən qeydlər», «Cinayət və cəza», «Karamazov qardaşları» və C.Faulzun «Kolleksiyaçı», «Cadugər» «Fransız leytenantının məşuqəsi» əsərləri) qəhrəman axtarışları və təcəssümü» adlanan birinci bölmənin bu təməl fikri əslində bütün tədqiqatın əsasını təşkil edir.

C.Faulz öz yardımıcılığında F.M.Dostoyevskinin novatorluğunu qeyd edirdi. «Köstəbək yuvaları» adlı kitabında C.Faulz yazdı: «Bütün zamanların və xalqların on ən qalmaqallı yaziçisi siyahısında Lourens üçüncü yeri tuturdu (ondan yuxarıda, bildiyimə görə, yalnız Dostoyevski

və Corc Eliot durur»⁸. C.Faulz «Aristos» romanında F.M.Dostoyevskini «həyatı əks etdirən» yazıçılar sırasında nəzərdə tutmuşdur. F.M.Dostoyevski və C.Faulz ədəbiyyatda müxtəlif cərəyanları təmsil etdiklərindən, hazırkı tədqiqat çərçivəsində onların fəaliyyətinin təhlili hər iki yazıçının yaradıcılığı kontekstində realist və postmodern nəsrin təkamülünün necə keçdiyini müşahidə etmək imkanı yaradır.

F.M.Dostoyevski ənələrini davam etdirən C.Faulz öz romanlarında sadəcə olaraq abstrakt ideyaları təcəssüm etdirmir, canlı obrazlar yaradır. Hər iki yazıçının personajları eyni dərəcədə əhəmiyyətlidir. Bu, rus yazıçısının xarakterlərinin polifonizmindən irəli gəlir. F.M.Dostoyevski heç bir qəhrəmanını ram etmir, demək olar ki, qəhrəmanlarının hər birində özünü bürüzə verir. C.Faulz da bu metoddan istifadə edir.

Hər şeydən əvvəl vurgulanır ki, yazıçılar insan təbiətinin ikitərəfliyini, fərdin «gizli» şüurunu göstərirler. C.Fauzlun qəhrəmanları F.M.Dostoyevskinin bəzi personajlarının yolunu davam etdirirlər. Məsələn, «Cinayət və cəza» romanının qəhrəmanı Raskolnikov özünü sərt «napoleonçuluq» nəzəriyyəsinə tabe edir, insanları iki kateqoriyaya bölür: müəyyən qaydaları itaətlə qəbul edən «titrəyən məxluq» və əxlaq normalarını və ictimai qaydaları pozan «tarixi yaradanlar». Məsələn, «Kolleksiyaçı» romanında «çox olmayanlar» və «çox olanlar» arasında konflikt analoji qaydada göstərilmişdir ki, bu da çox cəhətdən Raskolnikovun ideyaları ilə səsləşir. Doğrudur, burada söhbət ondan gedir ki, «çox olmayanlar» gözəl insanlardır, onlar çox azdır. «Çoxlar» isə bütün adı, cılız insanların xas olan «nadan və savadsızlıq», «təmtəraq və yalan», «ədavət və paxilliq», «deyingənlik, alçaqlıq, xirdaçılıq» kimi keyfiyyətləri özlərində cəmləşdirirlər. Onlar adı olduqlarından utanırlar, nadanlıq və cəhalet içində batıb qalırlar. Beləliklə də, «zəif» və «güclü», «çox olmayan» və «çox olanlar» arasında konflikt bədii personajların ideyalarını yaxınlaşdırır, burada biri, müvafiq olaraq o birində öz həmdəməmini tapır.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu iki ədibin yaradıcılığında ən mühüm mövzulardan biri azadlıqdır. F.M.Dostoyevski üçün bu, hər şeydən əvvəl İsa Məsihin adı ilə bağlıdır. İvan Karamazovun hekayətində insan azadlığı İsa Məsih üçün hər şeydən əzizdir. F.M.Dostoyevski İsa Məsihin sırrı ilə

⁸ Фаулз Дж. Кротовые норы: Статьи / Пер.И.Бессмертиной, И.Тогоевой. М.: Эксмо; СПб.: Домино, 2008, с.387.

bağlı öz interpretasiyasını verir. İsa Məsih insanları azad görmək istəyir. O, insanlara xeyirlə şər arasında azad seçim imkanı verir. «Karamazov qardaşları» romanında Böyük inkvizitor azadlığı insanların əlindən almaq istəyir, əvəzində isə onlara «sakit, başıaşağı xoşbəxtlik, zəif məxluqun xoşbəxtliyini təklif edir». F.M.Dostoyevski bu fəlsəfəni qəbul etmir və insanlara azad etiqad gətirən İsa Məsihi müdafiə edir. F.M.Dostoyevski qəhrəmanları əksərən azadlıq və zərurət arasında seçim edirlər. Yaziçi başqalarının azadlığına qəsd edənləri pisləyirdi, hesab edirdi ki, insan öz iradəsinə rəğmən xoşbəxt ola bilməz. Odur ki, etiqadın katoliksayağı şərhini və sosializmi qəbul etmirdi, həmişə onlara qarşı insan ruhunun həqiqi, formal olmayan azadlığını qoyurdu. C.Faulzun «Aristos» fəlsəfi esse və aforizmlər toplusunda da oxşar cəhətlər vardır. Plüralizm ideyalarını müdafiə edən yazıçı totalitarizm və avtoritarlığa qarşı çıxır. «Aristos»un müqəddiməsində deyilir: «Mənim əsas fikrim əsrimizin qaçılmasız təhlükəsi – konformizmə məcbur edilmə şəraitində şəxsiyyətin azadlığını qoruyub saxlamaq idi». Eyni sözlər «Cadugər» romanında Nikolasın dilindən səslənir: «Azadlıq – qəti seçim etmək və sona qədər dediyinin üstündə durmaqdır; <...> əsarətdən qurtulmuş iradə səni sixışdırıb toxunan xətt üzrə yeni, yabançı mühitə çıxarır. Ümidimi təsadüfə bağlayım. Qapalı saxlandığım gözləmə zalını dağıdaram».

C.Faulz öz əsərlərində müxtəlif münasibətlər qurur: gah detektiv-psixoloji intriga yaradır, gah «Tanrı-Tanrı oynayır», gah da erotikanı sırlı qüvvələrdə təzahür etdirir. Qətl tarixi və məhbəbat tarixi yaşamaq uğrunda mübarizədə verilir, insan iztirablarının və məyusluğunun müəyyən mərhələləri ötüb keçir. F.M.Dostoyevski kimi C.Faulz da qəhrəmanların qəlbində çağlayan ehtirasların mübarizəsini analiz edir, bununla da onların psixologiyasını sosial durumları ilə bağlayır. Romanları müxtəlif allüziyalarla doldurulan ingilis yaziçisi sanki F.M.Dostoyevsiyə cavab verir, onu təkrarlayır. Bəzən onun əsərləri «qorxunc» intellektual oyumlara çevrilir. C.Faulz rus yaziçisi kimi öz romanlarında insanın özündə olan sırrın, ikimənalığın, qeyri-müəyyənliyin mənasını açmağa çalışır. Ancaq bu sırr onda qırılmaz surətdə subyektiv postmodernizm fəlsəfəsi ilə bağlıdır, əsasən də qəhrəmanların psixoloji özəlliklərinin vizual gücləndirilməsi məqsədi ilə istifadə olunur. Gələcəyə ümidi lərini sosial mühitlə deyil təbiətlə, din xadimlərinin xalqa yaxınlığı ilə bağlayan F.M.Dostoyevskidən fərqli olaraq, C.Faulz adanın təsvirini sosial kontekstin hüdudları ilə məhdudlaşdırır, bu yolla təcrid olunmayı və kommunikasiyanın

yoxluğunu göstərir. İngilis yazarı «Cadugər» romanında bu problemi xüsusiylə qabardır. «Adalarda» irəli sürülən başlıca arqument təbiətin bir hissəsi kimi onlarla hansısa bilavasitə ünsiyətdə olmaqdır. C.Faulz bu yolla qəhrəmanlarını dərin tənhalığa qapılmağa vadar edir. Yazarının qənaətinə görə, bu yolla onlar özlərini daha yaxşı dərk edirlər.

Rus yazarı şərin daha dərin köklərini sezə bilmışdı. O hesab edirdi ki, insan günahın və divanəliyin fərqini çox gözəl bilir, lakin şüurlu iradə ona təsir etsə belə, bilərəkdən divanəliyə doğru gedir. Dmitri Karamazov Alyoşa deyir: «Bəzi, hətta ürək və ağıl cəhətdən üstün olan insan belə Madonna idealından başlayır, Sodom idealı ilə qurtarır <...> Yox, genişdir insan, hətta həddən çox genişdir, mən qısalardım <...> Əqlin rüsvayçılıq hesab etdiyi, ürəyə gözəl kimi görünür. Burada şeytan Tanrı ilə vuruşur, döyüş meydani isə insanların qəlbidir».

F.M.Dostoyevski yaradıcılığında yuxu və yuxugörmə də mühüm rol oynayır. Bununla əlaqədər F.M.Dostoyevskinin mifopoetikasında onirigik (oneyrologiya – yuxu və yuxugörmə haqqında elm) adlanan ənənə mühüm öncədəngörmələrlə (Raskolnikovun yuxuları) transkripsiya edilir. Hər iki yazarının yaradıcılığında yuxu qəhrəmanların xarakterini daha dərin və dolğun açmağa imkan verir, onların daxili mahiyyətini üzə çıxarıır. C.Faulzun «Kolleksiyaçı» romanında Kleqqin yuxusu Raskolnikovun üçüncü yuxusunu xatırladır. Həmin yuxuda «Cinayət və cəza» romanının qəhrəmanı qoca arvadı ölənəcən döyür, o isə kündə oturub onu əla salır, gülür. C.Faulzun qəhrəmanı yuxusunu belə təsvir edir: «Bir dəfə gecə dəhşətli yuxu gördüm <...> Mən onu vururam, balışla vururam, o isə gülür. Onda mən onun üstünə atılıb balışla basıb əzdim. Səsi kəsildi, balışı qaldıranda isə yenə güldü, sanki bayaq özünü ölülüyə vurmaşdı. Qan-tər içində oyandım, ilk dəfə idi ki, kimi isə öldürməyim yuxuma girirdi». Ancaq C.Faulzdan fərqli olaraq, F.M.Dostoyevski qəhrəmanının təbiətən heç də qəddar olmadığını göstərir. Raskolnikovun birinci yuxusu – uşaqlıqda yazılıq heyvanı müdafiə etməyə çalışması – bu haqqdadır. Atın döyülməsi ona dünyadakı zoraklığı xatırladır. Onun heyvana yazılıgı gəlir, o şər qüvvə ilə mübarizə aparmaq istəyir və ədaləti bərpa etməyə çalışır. Büyüyəndə də Raskolnikov bu dünya ilə mübarizə aparmaq istəyir. F.M.Dostoyevski isə göstərir ki, insan bu dünyani düzəltməyə özünü məcbur etməməlidir.

F.M.Dostoyevski ayrı-ayrı şəxsiyyətlərin və ətraf mühitin qarşılıqlı əlaqələrinin ön plana çəkildiyi «gizlin aləm»in yaradıcısıdır. «Gizlindən

qeydlər» povestində bu çox gözəl göstərilmişdir. Müəllif öz hiss və həyəcanlarını ifadə edən, təbiətin birmənalı riyazi qanunlarına qarşı etiraz səsini ucaldan paradoksalçının timsalında ümumiləşdirilmiş obraz yaradır. O, hamı tərəfindən qəbul edilən qaydalarla barişmaq istəmir, hesab edir ki, insan özünü sərbəst şəkildə arzu və istəklərinin ağuşuna atmalıdır.

Paradoksalçı F.M.Dostoyevskinin «gizlin aləmi» C.Faulzun «Kolleksiyaçı» romanındaki Kleqqin timsalında parlaq ifadəsini tapır. Belə ki, rus yazarının əsərində «canlı həyatdan» uzaq düşən, öz «tərsliyini həyata keçirməkdə» israrlı olan, qapalı aləminə sığınan fərdiyətçi insan göstərilir. C.Faulzun romanında bu funksiyani ev və Kleqqin cəmiyyətdə mövqeyi yerinə yetirir. Paradoksalçı qəhrəman kimi Kreqq dünya nizamının ədalətinə inamını itirir. O, «gizli insan» kimi *kaprizini* yerinə yetirməyi və tamamilə öz «istəyinə» tabe olmayı arzu edir. Lakin Kleqq artıq XX əsrin, hər şeyi maddi aləmin, kapital qoyuluşunun həll etdiyi zəmanənin qəhrəmanıdır. «İstədiyini» də pul gücünə alır.

Həm F.M.Dostoyevskinin, həm də C.Faulzun qadına, ümumiyyətlə məhəbbət mövzusuna münasibəti maraq doğurur. F.M.Dostoyevski üçün qadın – gələcəyə böyük ümidi, dünyanın yenilənməsi onun adı ilə bağlıdır. F.M.Dostoyevskinin romanlarında qadınlar sanki kişilərin həyatına «qərq olmuşlar», onların talelərini müəyyən etsələr də, öz taleləri yoxdur. Rus yazarının əsərlərində şəxsiyyət hər şeydən əvvəl qadın yox, kişi xüsusiyyətidir. Yaziçi «əbədi qadınlıq» pərostriyi yaratmış. Onun üçün qadın emansipasiyası bəşəriyyətə xristian məhəbbəti ilə müəyyən olunur.

F.M.Dostoyevskidə məhəbbət faciədir. O, iki əsasa söykənir: şəhvət və mərhəmət. Birincisi qismən mənəvi pozğunluğa aparıb çıxarıır. «Karamazov qardaşları»nda bu aydın görünür. Belə ki, coşqun ehtiraslarla yaşayan Dmitri Karamazov deyir: «Aşiq olmaq sevmək demək deyil. Nifrət bəsləyə-bəsləyə də aşiq olmaq olar».

F.M.Dostoyevskidən fərqli olaraq, C.Faulzun əsərlərindəki qadınlar müstəqildirlər, kişilərdən asılı deyillər, onların öz şəxsi məkanları olur. Mahiyyətcə, C.Faulz feminist yazarıdır. Onun romanlarında həmişə «qadınlıq məkanı» təsvir edilir və bu məkanda «Şahzadə Xəyal» obrazı gizlənir. Bu, kişilər üçün əlcətməz və eyni zamanda sevilməsi arzulanan qadın obrazıdır. Amma hekayənin ardıcılığını pozaraq Faulz «Fransız leytenantının məşşəqəsi» romanında Viktorian dövrünün tarixi gerçəkliyinin illüziyاسını dağıdır. Əsərin qadın qəhrəmanı mühitin ona verdiyi addan imtina etmir. O, bununla əsl azadlığa nail olmaq, şəxsi

həyata öz qaydalarını təsdiq etməklə Viktorian dövlətinin «hakimiyyətindən» yaxa qurtarmağa can atır.

Qoşa qadın surətləri yaradarkən C.Faulz «Cadugər» romanında da F.M.Dostayevskinin priyomundan istifadə edir. Rus yazıçısının yaradıcılığında qadın surətləri iki zümrəni təmsil edir: dvoryan (kübar, özgə) və xalq (rus). «Karamazov qardaşlarında» Katerina İvanovna kubardır, özgədir, Qruşenka isə xalqı təmsil edir, rusdur. Birinci surət qəhrəmanda qürur hissi doğurur, o Katerinani fəth etmək, ona qalib gəlmək istəyir. Odur ki, D.Karamazov həmin andaca Katerinaya aşiq olur və onu ələ almağa çalışır. Qruşenkaya münasibətdə isə o, rəqabət hiss etmir və özünü nisbətən başaşağı aparır. Qəhrəman onu təmənnasız sevir və dəyərləndirir. «Cadugər» romanında bu bir qədər fərqli verilir. Əsərin baş qəhrəmanı Nikolas əsasən onun həyatında mühüm rol oynamış iki qadın – Alison və Liliya ilə qarşı-qarşıya gəlir. «Əlyetərli» Alisondan fərqli olaraq, Liliya «Şahzadə Xəyal» obrazını təmsil edir və Nikolasda onu ram etmək, fəth etmək hissi oyadır. Romanın sonunda, Nikolas nə baş verdiyini anlayan zaman onun qəlbində çox müşkülər durulur. Sən demə bütün bu müddətdə ona yalnız Alison gərəkmış və «indi onun Alisona bəslədiyi <...> hisslerin sekslə heç bir əlaqəsi yox imiş». Başa düşəndə ki, Alisonsuz ona həyat yoxdur, bu qadını «qazanır». Zənnimizcə, Nikolasın qərib ölkədə ona yad olan idealların məngənəsində çırpınması və bir çox səhvlardən sonra öz mənəvi dünyasına – Alisonun yanına qayıtması da bizə F.M.Dostoyevski qəhrəmanlarını xatırladır.

Dissertasiya işinin yekun bölməsi (F.M.Doctoyevski və C.Faulzun yaradıcılığında «Tanrı» anlayışı) F.M.Dostoyevski və C.Faulzun yaradıcılığında müxtəlif Tanrı anlayışları ilə bağlıdır. Qeyd edilir ki, hər iki yazıçı yorulmadan şərin kökünü axtarmışdır.

Yazıçıların nəzəri müddəələri və dünyagörüşü öz aydın əksini onların yaradıcılığında tapır. Onlarda təkcə qeyd olunan oxşarlıq yox, fərqliliklər də vardır. Məsələn, «Cinayət və cəza», «Karamazov qardaşları» romanları insanın mənəvi dəyərinin hər şeydən əvvəl dini prizmadan ifadə olunan fəlsəfi-dini səviyyəyə qaldırılıb. Qəhrəmanlar Tanrıdan ayrı təsvir olunub. Onların faciəsi də məhz elə bundadır. Qəhrəmanların fəlsəfi özündərki faciəvi miqyas alır. Onlar sanki yeni ölçülər səviyyəsinə çıxır və kainatın fundamental problemləri ilə məşğul olurlar. Rus yazıçısı göstərdi ki, Tanrıdan uzaq düşən insan, daxili və xarici aləmlə münaqışdə olur. Bu səbəbdən də onu faciəvi məğlubiyyət gözləyir.

C.Faulzda mənzərə başqa cürdür. İngilis yaziçinin yaradıcılığında da dinə münasibətin mühüm konsept olmasını baxmayıaraq, o, Tanrıının xristian tərzdə başa salınması ilə bağlı dünyani həmişə və hər yerdə inkar edir.

F.M.Dostoyevskinin dünyagörüşündə Tanrısız vicdan nəsə dəhşətli, ağlaşımaz bir şeydir və «yolunu ən əxlaqsıza qədər aza bilər». Böyük rus yaziçisi bununla nə demək istəyir? İlk növbədə xristian səxavətini. Xristian Tanrıına inanmalı və bunu həqiqət hesab etməlidir. Tanrıya inam onun üçün əxlaqın təməlidir. O hesab edir ki, bəşəriyyəti yalnız bu yolla xilas etmək mümkündür. Xoşbəxtlik, qurtuluş iztirabdan keçir.

«Aristos»da özünü ateist saymadığını etiraf edən C.Faulz isə hər halda bir çox postmodernistlər kimi ənənəvi anlamda mömin insan deyildi. Onu da vurgulamaq lazımdır ki, ingilis yaziçisinin romanlarında reallıq və mistikanın simbiozu dəfələrlə çoxdur.

C.Faulz «Cadugər» romanını əvvəlcə «Tanrılıq oyunu» («Godgame») adlandırmışdı. C.Faulzun roman üçün alternativ ad barədə düşünməsinin özü də əsərin insan və Tanrı konsepsiyasının münasibətlərindən bəhs etdiyinə dəlalət edir. Əsərin əsas fikri maq Konçisin insanları sınaqdan keçirməsidir. Lakin yaziçi bu sınağa ənənəvi din aspektindən yanaşmirdi. Maq Konçis insanlarda güclü qorxu və emosiyalar doğuran amansız oyun oynayır. Bundan əlavə, belə oyunun psixologiyası onlar üçün əsl işgəncəyə çevirilir.

«Karamazov qardaşları» romanında iki fəlsəfi fəsil vardır: «Zosim atanın nəsihəti» və İvan Karamazovun «Böyük inkvizitoru». Birincisi dinə arxalanır, ikincisi – ona qarşı şübhələrə. F.M.Dostoyevski hesab edirdi ki, inam düşüncədə yox, ürəkdə olmalıdır. C.Faulzdan fərqli olaraq rus yaziçisində Tanrıının varlığına şübhə yox idi. O, Tanrıının varlığı problemini insanın həyatında əsas məsələ sayırdı. Yaziçi mütləq ateizmin mümkünüyünü qəbul etmirdi. Onun fikrincə, hər bir insanın ürəyində Tanrı sevgisi vardır. Hətta onun varlığını inkar edən ateistlər də hər halda qəlbinin dərinliklərində onları yaradana inanırlar. Dahi rus yaziçisi dünyada şərin radikal hakimiyyətinə inanırdı. O, insanın qəlbini tədqiq edərək göstərdi ki, dinsizlik və ateizm mümkünür, yol veriləndir, çünkü xristianlıq günahsız əzab çəkənlərə radikal köməklik göstərə bilmir. «Karamazov qardaşları» romanında F.M.Dostoyevski insan azadlığının Tanrıya və dünyada əzab çəkən insanlara münasibətinin mühüm məsələlərini tədqiq etməyə cəhd edir. O hesab edir ki, insan irrasionaldır, problematikdir və

ziddiyətlərlə doludur. İnsan şərə görə, Tanrı yolundan və mənəvi dəyərlərdən sapıntıya görə məsuliyyət daşıyır. Lakin son nəticədə insanın xeyir və şər arasında seçimi onun qəlbindən və əqidəsindən keçir. Faulz bu ideyanı «Aristos»da inkişaf etdirir. O zənn edir ki, əgər Tanrı situasiyaları və insanları idarə edirsə, o, gözə görünməz və sırlı olmalıdır. Faulz izah edir: «Bizə öz iradəsini göstərən, bizi eşidən, dualarımıza cavab verən, sadə insanların arzu etdiyi rəhmələr Tanrı bir anın içində həyatımızın bütün təsadüfiliyini məhv edər, bizi məqsəd və xoşbəxtlikdən məhrum edərdi». O, Dostoyevskidən fərqli olaraq hesab edir ki, «*kilsə, sirr hakimiyətə malikdir* həqiqətindən savayı həqiqətə heç bir aidiyyəti olmayan bir yığın yalançı sirr ortalığı çıxarmışdır».

C.Faulzun yaradıcılığında «Tanrılıq oyunu» mövzusunun davamı olaraq belə bir fakta fikir verək ki, yazıçı öz sevimli metodunu «Fransız leytenantının məşuqəsi» romanında bir qədər mürəkkəbləşdirmişdir. Bu ada o, «yeni teoloji nümunə kimi» Tanrı rolunu yaltaqcasına öz üzərinə götürür. Onun yeni obrazı digər Tanrılardan seçilir. Faulz yazır: «Romançı hələ də Tanrıdır, çünkü o yaradır <...> fərq yalnız ondadır ki, biz hər şeyi bilən, hər şeyə qadir viktorian tipli tanrılar deyilik, biz – ilk prinsipi hakimiyət yox, azadlıq olan yeni teoloji tipli tanrılarıq». Öz üzərinə yeni Yaradan rolunu götürən yazıçı onun adını yuxarıda ifadə olunan azadlıq ideyaları ilə bağlayır. Qeyd edək ki, İvan Karamazovun hekayətində də İsa Məsihin adı azadlıqla bağlıdır. Lakin orada mübarizə Böyük inkvizitorla İsa Məsihin arasında idi, burada isə simvolik xarakter daşıyır: viktorian və yazıçının öz fantaziyası hesabına yaradılmış yeni Tanrı arasındadır. C.Faulz azadlığı viktorian cəmiyyəti, bütövlükdə kolonial məmləkətinə qarşı qoyur.

F.M.Dostoyevskidə müsbət ideal xristianlıqla six bağlıdır. Onun anlamında xristianlıq konsepsiyası müəyyən dəyərlər sistemidir. Bu konsepsiyanın o insana məhəbbəti ayırrırdı. O, inamı insan həyatının ən mühüm cəhəti sayırdı. Bəşəriyyətin gələcəyini əsl inamda, dində görürdü. F.M.Dostoyevski hesab edirdi ki, «ali ideyasız nə insan, nə millət mövcud ola bilməz. Yer üzündə isə *yalnız bir ali ideya var*, məhz insan ruhunun əbədiliyi ideyası, çünkü insanın var ola biləcəyi bütün digər «ali» ideyalar *yalnız tək bir ondan doğulur»⁹.*

---

⁹ Достоевский Ф.М. Дневник писателя. 1876 // Собрание сочинений в 15 томах. Т.13. СПб.: Наука, 1994, с.389.

F.M.Dostoyevskidən fərqli olaraq C.Faulz bəşəriyyətin xilasını xristianlıqda görmürdü və bu dinin gələcəyinə son dərəcə şübhə ilə yanaşırdı. «Aristos»da o göstərirdi ki, klerikal xristianlıq yüz ildən sonra ölücəkdir. Bu, «son dərəcə yorğun, didilib-dağılmış bir qurumdur»¹⁰.

Sonda tədqiqata yekun vurulur, dissertasiyanın məzmunundan irəli gələn əsas nəticələr göstərilir. Qeyd edilir ki, F.M.Dostoyevskinin bədii kəşfləri onun zamanı qabaqlamış ideyalarının dərk edilməsi kimi qəbul edilir və ingilis yazıçıları onun əsərlərini dünya ədəbiyyatının geniş kontekstində öyrənmişlər. F.M.Dostoyevski və C.Faulzun əsərlərinin qarşılıqlı-müqayisəli təhlili nəticəsində aydın olur ki, ingilis nasirinin romanlarında qəhrəman və varlığın mənası axtarışları rus yazıçının ideya-fəlsəfi baxışları ilə birbaşa bağlıdır. F.M.Dostoyevski C.Faulz üçün bir növ nümunə yaradır, ingilis yazıçısı isə öz növbəsində bu nümunədə həyatı əhəmiyyətli nəsə aşkar edir. Lakin rus yazıçısından fərqli olaraq, o, mənəvi seçim azadlığı nöqtəyi-nəzərindən yanaşlığı qeyri-dini doktrinaya daha çox maraq göstərirdi.

Bununla belə, bədii obrazların tipologiyası və ədəbi iqtibas bir daha sübut edir ki, hər iki yazıçının insan probleminə yanaşmasında xeyli oxşar ideya vardır və F.M.Dostoyevski, heç şübhəsiz, C.Faulzun baxışlarına və yaradıcılığına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmişdir.

---

¹⁰ Фаулз Д. Аристос / Джон Фаулз; пер. с англ. И.Бессмертной. – М.: ACT: 2008, с.153.

Dissertasiyanın əsas müddəaları öz əksini müəllifin aşağıdakı məqalələri və tezislərində əks olunmuşdur:

1. Детективная интрига как основа сюжета романа Дж.Фаулза «Коллекционер» // Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XIV Respublika elmi konfransının materialları (4-5 dekabr 2009-cu il). ADU, Bakı, 2010, c.211-212.
2. Архетип «преступление» (на материале произведений Ф.М.Достоевского «Преступление и наказание» и Дж.Фаулза «Коллекционер») // Müqayisəli ədəbiyyat (ədəbiyyatlarda və mədəniyyətlərdə arxetiplər) IV Beynəlxalq elmi konfransın materialları. Bakı, 2010, c.74.
3. «Открытие» Ф.М.Достоевского в Великобритании // Межкультурный диалог: лингвистические, педагогические и литературные измерения. Материалы международной конференции (25-27 ноября 2010). Баку, АУЯ, 2010, с.309-310.
4. Детективно-психологическая интрига в произведениях Ф.М.Достоевского «Преступление и наказание» и Дж.Фаулза «Коллекционер» // Диалог языков и культур СНГ и ШОС в XXI веке. Сборник материалов VI международного форума (БСУ, 8-11 ноября 2010), Москва, ИПК МГЛУ «Рема», 2011, с.97-101.
5. Влияние Достоевского на произведение Д.Лоуренса «Человек, который умер» // Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XV Respublika elmi konfransının materialları. II hissə. Bakı, 2011, с.204-206.
6. Ф.М.Достоевский в английской критике XX века (Дж.Марри, Л.Джордж, Я.Лаврин) // Современные исследования социальных проблем. III Общероссийская научно-практическая конференция с международным участием. Сборник материалов. Выпуск 2. Красноярск: Научно-инновационный центр, 2011, с.62-64.
7. Влияние Достоевского на творчество А.Мердок // Ученые записки Азербайджанского университета языков. Баку, 2011, №3, с.276-282.

8. Влияние Достоевского на творчество Дж.Лоуренса // Актуальные проблемы изучения гуманитарных наук. Межвузовский сборник научных статей. Баку, Mütərcim, 2011, №3, с.191-195.
9. Особенности художественного воссоздания Достоевским феномена двойственности и духовного подполья и их соотношение в творчестве Дж.Фаулза // Журнал «Языки и литература» Азербайджанского университета языков. Баку, 2011, №3, с.207-213.
10. Игровая стратегия в романах Джона Фаулза «Волхв» и «Любовница французского лейтенанта» как типологический признак культуры постмодерна // “Dil və ədəbiyyat jurnalı”. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal. Bakı, BDU, 2011, №4 (80), с.143-146.
11. Традиции Достоевского в английской литературе первой половины XX века (Дж.Поус, Дж.Конрад, Дж.Голсуорси) // Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin xəbərləri. Bakı, 2011, №4, с.266-270.
12. Сравнительный анализ женских образов в произведениях Ф.М.Достоевского и Дж.Фаулза (на материале романов «Преступление и наказание», «Братья Карамазовы» Достоевского и «Коллекционер», «Любовница французского лейтенанта», «Волхв» Фаулза) // Научный журнал «В мире научных открытий». Гуманитарные и общественные науки. Издательство «Научно-инновационный центр». Красноярск, 2012, №4.4(28), с. 293-307.
13. Влияние Достоевского на творчество В.Вульф // Весці БДПУ. Серия 1. Мінск, 2012, №2, с.94-96.
14. Нетрадиционная ориентация «игры» в романе «Волхв» Джона Фаулза (на основе концепции «игра в Бога») // Doktorantların və gənc tədqiqatçılardan XVI Respublika elmi konfransının materialları. II hissə. Bakı, 2012, с. 206-210.
15. Влияние Достоевского на творчество Дж.Джойса // Сборник статей V Международной научно-практической конференции «Научное творчество XXI века». В 3-х т. Т.2. Красноярск, Научно-инновационный центр, 2012, с.187-191.

16. Поэтические приемы конструирования архетипического концепта «преступления» в романах Ф.М.Достоевского «Преступление и наказание» и Дж.Фаулза «Коллекционер» // Bakı Slavyan Universitetinin “Elmi əsərlər” jurnalı. Dil və ədəbiyyat seriyası. Bakı, “Kitab aləmi”, 2012, №1, c.137-142.
17. Мистериальный аспект и его соотношение в творчестве Ф.М.Достоевского и Дж.Фаулза (на материале романов «Братья Карамазовы» Достоевского и «Волхв» Дж.Фаулза) // Ədəbiyyat məcmuası (AMEA, Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun Əsərləri), XXIII с., Bakı, “Proqres”, 2012, c.134-142.
18. Творчество Ф.М.Достоевского в Великобритании: «открытие», анализ и изучение // Вестник Пятигорского государственного лингвистического университета. Пятигорск, 2012, №1, с.252-257.
19. Традиции Достоевского в творчестве английских писателей XX века (Сомерсет Моэм, Грэм Грин) // Східнослов'янська філологія: зб. наук. пр. / Горлівський ін-т інозем. мов; Донецький нац. ун-т. Редкол.: С.О.Кочетова та ін. – Вип. 21. Літературознавство. – Горлівка: Вид-во ГІМ ДВНЗ «ДДПУ», 2012, с. 245-251.
20. F.M.Dostoevsky's ideologically-philosophical sights and its reconsideration in creativity of J.Fowles // Applied and Fundamental Studies: Proceedings of the 2nd International Academic Conference. Vol. 2. March 8-10, 2013, St. Louis, Missouri, USA, c.161-165.
21. Роман Достоевского «Братья Карамазовы» в английской критике XX века // Славистика в инонациональной среде. Кутаиси, 2013, №3.

Nasibova Sevinj Khalil

**The cognition of F.M.Dostoyevsky's traditions
in John Fowles's creativity**

SUMMARY

The dissertation work is devoted to the perception and rethinking of creativity of Russian writer F.M.Dostoyevsky by English writer J.Fowles, similarities and differences of views between the two great writers.

The dissertation consists of an introduction, two chapters, a conclusion and a list of used sources.

The introduction deals with the actuality of the topic, object and subject of the work, its aim and the tasks, sources of the research, scientific novelty, theoretical and practical significance as these risen to defence.

The first chapter is entitled “F.M.Dostoyevsky’s creativity and English novel of XX century”. This chapter is devoted to the promotion of F.M.Dostoevsky’s work in the United Kingdom, evaluation of Russian writer in the English criticism and influence of F.M.Dostoevsky on British writers such as D.H.Lawrence, V.Woolf, I.Murdoch.

The second chapter is entitled “Ideological and philosophical views of F.M.Dostoyevsky and rethinking them in the J.Fowles’s creativity”. This chapter is devoted to the search of the hero and his incarnation in F.M.Dostoevsky’s and J.Fowles’s novels (“Notes from the Underground”, “Crime and Punishment”, “The Brothers Karamazov” of F.M.Dostoyevsky and “The Collector”, “The Magus”, “The French Lieutenant’s Woman” of J.Fowles) and the concept of “God” in the works of F.M.Dostoyevsky and J.Fowles.

The conclusion includes basic results of research.